

SYNOVÉ AVOJÁCI

*Neznámý příběh Židů,
kteří unikli nacistům
a vrátili se s armádou USA
bojovat proti Hitlerovi*



VYŠEHRAĐ

Bruce Henderson

Synové a vojáci

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz



Bruce Henderson
Synové a vojáci – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS  **MEDIA**



SYNOVÉ
A VOJÁCI

Bruce Henderson

SYNOVÉ A VOJÁCI

Neznámý příběh Židů,
kteří unikli nacistům
a vrátili se s armádou USA
bojovat proti Hitlerovi

VYŠEHRA D

Jim všem

Obsah

Úvod	11
Prolog: Německo 1938	15

ČÁST PRVNÍ

1. Zachránit děti	27
2. Uniknout nacistům	63
3. Nový domov	95

ČÁST DRUHÁ

4. Camp Ritchie	125
5. Návrat	157
6. Normandie	176
7. Průlom	209
8. Holandsko	230
9. Lesy	252
10. Návrat do Německa	286

ČÁST TŘETÍ

11. Tábory	321
12. Denacifikace	341
13. Návrat domů	355

<i>Dramatis Personae</i>	369
<i>Poděkování</i>	377
<i>Prameny</i>	379
<i>Příloha: Chlapci z Ritchie</i>	387
<i>Bibliografie</i>	406

Úvod

Když se v roce 1933 dostal v Německu k moci Hitler, vyhlásil válku půlmilionu židovských občanů země. Ti byli zbaveni svých nejzákladnějších práv. Judaismus byl definován jako rasa, nikoli jako náboženství a Židé přestali být německými občany. Nacisté zavedli restriktivní výnosy, které postihly Židy bez rozdílu věku ve všech oblastech života, dokonce i židovské děti byly vyloučeny ze státních škol. Pro německé Židy se stalo drsnou realitou narůstající vědomí, že ani oni ani jejich děti nemají v této zemi žádnou budoucnost. Jejich strach kulminoval v listopadu 1938 při Křišťálové noci, známé jako „Noc rozbitého skla“, kdy nacisté vyplenili židovská obydlí, obchody a synagogy. Té noci přišlo o život bezmála sto Židů, skoro třicet tisíc jich bylo zatčeno a posláno do koncentračních táborů, kde jich do několika týdnů po příjezdu stovky zemřely. Ačkoli už v té době desetitisíce německých Židů emigrovaly do Spojených států, Křišťálová noc byla pro každého, kdo to ještě nepochopil, definitivním potvrzením, že Německo už pro Židy není bezpečné.

Jenže odejít znamenalo zanechat za sebou domov předků, příbuzné, přátele a životní úspory a přitom neexistovala záruka, že dotyčný dokáže překonat restriktivní imigrační kvóty USA i jiných zemí, což bylo na překážku vyššímu vystěhovalectví Židů.

Často bylo nemožné, aby se z Německa dostala celá rodina, a nedjedna se octla před trýznivým rozhodnutím rozejít se, možná navždy, když rodiče zjistili, že mohou dostat do bezpečí pouze jedno dítě

do šestnácti let věku do Ameriky a Anglie prostřednictvím úsilí židovských podpůrných organizací. Kdo odešel a kdo zůstal, to často znamenalo rozdíl mezi životem a smrtí. V době, kdy se Německo dostalo v roce 1941 do války se Spojenými státy, přešlo nacistické odhodlání vytvořit árijské Německo od politiky nucené židovské emigrace k politice masového vyhlazení těch Židů, kteří se dosud v zemi nacházeli, a milionů dalších Židů polapených na územích okupovaných nacisty, a tím vyřešit to, co Hitler nazýval „židovská otázka“.

Mnozí rodiče se rozhodli poslat ven nejstarší syny, aby mohli zůstat nositeli rodinného jména. Po celém Německu docházelo k srdcervoucím loučením na nádražích a v přístavech, kde matky a otcové dávali sbohem svým synům. Ti němečtí židovští chlapci, kteří v třicátých letech přijeli do Ameriky bez svých rodičů a sourozenců, se museli přizpůsobit životu v nové zemi na vlastní pěst. Octli se v rodinách vzdálených příbuzných a pěstounských rodinách, zapsali se do státních škol a pohroužili se do jazyka, kultury a světa, které jim byly cizí. Ale s pomocí zanícených učitelů a nových přátel se rychle amerikanizovali, třebaže jim zůstával výrazný akcent prozrazující jejich původ.

Přesto jim dobře posloužily hodnoty Starého světa, jež jim vštípili jejich rodiče, které kladly důraz na vzdělání a tvrdou práci. Ve chvíli, kdy Spojené státy vstoupily do války, byli tito milovaní synové, které jejich zoufalé rodiny poslaly do Ameriky, oddanými mladými muži milujícími americkou demokracii a svobodu. Zároveň dychtili vrátit se do Evropy s armádou USA a bojovat proti Hitlerovi, a to nejen z patriotismu vůči své nové vlasti, nýbrž i kvůli své osobní pomstě. Na rozdíl od mnoha jiných obětí nacistů měli němečtí židovští uprchlíci, kteří se stali americkými vojáky, prostředek jak přispět ke zničení režimu, jenž pronásledoval je a jejich rodiny.

Jenže tu byl háček. Když Německo v prosinci 1941 vyhlásilo Spojeným státům válku, byli němečtí občané sídlící v Americe automaticky prohlášeni za „nepřátelské cizince“. Dokonce i poté, co kongres schválil zákony dovolující povolávat nepřátelské cizince do armády,

dostali se někteří na základny USA, kde jim byla projevována nedůvěra a ostatní vojáci se jim posmívali kvůli jejich přízvuku.

Vojeňští stratégové v Pentagonu si brzy uvědomili, že němečtí Židé, kteří již nosí uniformu, nejlépe znají jazyk, kulturu a psychologii nepřítelů a mají tu nejlepší motivaci porazit Hitlera. V polovině roku 1942 z nich armáda začala formovat přísně utajovanou složku, která měla významně přispět k vítězství ve válce v Evropě. V následujících třech letech proběhlo v Camp Ritchie ve státě Maryland jedenatřicet osmitýdenních kurzů, které se skládaly z důkladné výuky a výcviku v terénu. Největší skupinu absolventů tvořilo 1985 Židů narozených v Německu, kteří byli vycvičeni k vyslýchání německých válečných zajatců. Obdrželi urychleně občanství USA a byli posláni za moře se všemi jednotkami bojujícími s Němci v přední linii. Chlapci z Ritchie, jak se jim začalo říkat, neměli představu, s čím se při návratu do Evropy setkají. Mnozí dosud nevěděli, co se stalo s jejich rodinami, které je poslaly do bezpečí do Ameriky.

Kniha *Synové a vojáci* sleduje skupinu chlapců z Ritchie od jejich dětství v Německu přes jejich únik do Ameriky až po jejich návrat do Evropy v uniformách amerických vojáků, kteří přišli bojovat ve válce, jež pro ně byla jasně osobní. V Den D seskočili s výsadkovými jednotkami na Omaha Beach, řítily se s Pattonovými tanky přes okupovanou Francii a bojovali v bitvě v Ardenách při Hitlerově posledním zoufalém hazardním pokusu vyhrát válku. Pak překročili se spojeneckými armádami německé hranice a byli s jednotkami, které vstoupily do nacistických koncentračních táborů, kde viděli na vlastní oči hrůzy holocaustu. Když palba konečně skončila, nastal pro tyto syny čas hledat rodiny, které tu zanechali.

Až dosud jsou činy a strategický význam chlapců z Ritchie málo známé. Zúčastnili se každé významné bitvy a válečného tažení v Evropě, shromažďovali cenné taktické informace o síle nepřítelů, pohybu vojsk a obranných postaveních stejně jako o morálce nepřítelů. V průběhu války vyslechly týmy těchto německých židovských vojáků desítky tisíc právě zajatých vojáků Třetí říše. V tajné poválečné

zpráve armády se konstatuje, že téměř 60 procent věrohodných informací získaných v Evropě pocházelo od chlapců z Ritchie. Přesto se dosud neobjevila publikace o jejich akcích a nebyl ani zveřejněn úplný seznam těchto mužů. Jako příslušníci vojenské rozvědky byli instruováni, aby se nezmiňovali o svém služebním zařazení, o svém výcviku nebo o svých úkolech za války a podobná omezení se aplikovala po válce na jakékoli dokumenty, hlášení či záznamy, které si snad ponechali. Nescházeli se a neměli chuť vstupovat do organizací veteránů, poněvadž kvůli svému německému přízvuku obvykle nebyli ve veteránských kruzích vítáni. Jejich příběh patří k nejskvělejším neznámým ságám druhé světové války.

Mám tu čest vyprávět pravdivý příběh těchto málo známých hrdinů.

Bruce Henderson
Menlo Park, Kalifornie

Prolog

NĚMECKO 1938

Ze zdravého spánku vyburcovalo Martina Sellinga hlasité tlučení na dveře. Bylo 10. listopadu 1938 krátce před východem slunce.

Martin žil v Lehrbergu v jihovýchodním Německu; on a jeho příbuzní byli jediní Židé žijící mezi tisícovkou ostatních obyvatel této poklidné zemědělské obce. V průběhu předchozího dne provedli nacisté řadu brutálních, koordinovaných útoků proti Židům po celém Německu. Ale to Martin ještě nevěděl.

Tato rozsáhlá nenávistná kampaň vešla ve známost jako Křišťálová noc, „Noc rozbitého skla“. Své pojmenování získala kvůli hromadám skleněných střepů z vytlučенých oken, kterými byly poseté ulice poté, co byly zničeny a vydrancovány tisíce synagog, židovských domů, obchodů a nemocnic. Násilí propuklo poté, co jakýsi teenager v Paříži smrtelně postřelil úředníka německého velvyslanectví v aktu pomsty za své rodiče, kteří byli vypovězeni z Německa spolu s tisíci jiných polských židovských přistěhovalců. Střelba v Paříži posloužila příslušníkům nacistických úderných oddílů jako záminka k dlouho plánovaným razím proti Židům. Ty vtrhly 9. listopadu do ulic.

Jedenadvacetiletý Martin se nedávno vrátil do Lehrbergu, kde strávil dětství, z Mnichova, kde pracoval jako krejčí. Mnichov byl městem, v němž se Hitler dostal k moci, a kde bylo sídlo vedení nacistické strany. Martin zahlédl Hitlera mnohokrát; když kolona jeho automobilů uháněla ulicemi, přičemž se od každého, kdo stál

na chodníku, očekávalo, že se postaví do pozoru a vymrští vzhůru pravici v pozdravu „Heil Hitler“. Jakmile Martin zaslechl, že se fűhrova kolona blíží, ba i když zahlédl pochodující skupiny mávající nacistickými vlajkami, snažil se být co nejméně nápadný a zahrnul nebo vklouzl do postranní uličky.

Téhož roku o něco dřív si Hitler povšiml, že jeho kolona cestou do ústředí strany pravidelně projíždí kolem velké synagogy. Na fűhrořův rozkaz dostala kongregace necelý den na to, aby si odvezla knihy a cenné věci; o několik dní později bylo na jejím místě čerstvě vydlážděné parkoviště. Martinův šéf, postarší Žid, toho viděl právě dost. Utekl do Itálie a Martin zůstal bez zaměstnání. Nezbyvalo mu než se vrátit domů do Lehrbergu.

Bušení na domovní dveře neustávalo, naopak bylo stále hlasitější a hrozivější. Ve chvíli, kdy Martin došel ke dveřím, hrozilo, že budou vykopnuty. Otevřel čtyřem příslušníkům *Sturmabteilung* (SA) ve stejných hnědých košilích s červenými páskami s černým hákovým křížem na rukávech, kteří ho odstrčili a vtrhli dovnitř, třebaže je Martin se svými sto osmdesáti osmi centimetry hodně převyšoval.

Bez udání důvodu prohledali příslušníci SA dům – přitom pro sebe zabavili drahý fotoaparát – a pak vzali Martina do vazby spolu s jeho strýcem Juliusem Laubem, který vedl rodinný obchod s textilem v sousedním domě od chvíle, kdy jeho sestra Ida – Martinova ovdovělá matka – přede dvěma lety zemřela. Ta obchod řídila po smrti Martinova otce, který podlehl infarktu před patnácti lety. Muži z SA zatkli ještě hospodyni, jedinou další osobu, která v domě bydlela. Ve stejnou dobu příslušníci SA sebrali i nedaleko bydlící Martinovu tetu Gittu a její tři děti.

Všechny je odvezli na osm kilometrů vzdálené sportovní hřiště ve městě Ansbachu, kde se připojili k šedesáti dalším židovským mužům, ženám a dětem. Vyděšená skupina se po zbytek mrazivé noci choulila na nekrytých tribunách a třásla se strachy a chladem ze silného větru. Martin se tlumeně domlouval s ostatními a dověděl se, že synagoga v Ansbachu byla zapálena, domy místních Židů zpuštěny

a židovští muži zbiti. Když se Martin spolu s několika dalšími vyptával mužů z SA, co bude dál, podle všeho to nevěděli. Dostali pouze rozkaz zadržet všechny místní Židy.

Druhý den odpoledne kolem třetí hodiny byli ženy, děti a muži nad pětapadesát let bez vysvětlení propuštěni. Martin, jeho strýc a asi patnáct dalších mužů zůstali ve vazbě. Odvedli je do místního vězení, staré primitivní budovy, a zamkli je všechny v jedné cele. Nebyla tam tekoucí voda ani záchod – jenom kovový kbelík s poklopem, jídlo dostávali neuměle připravené a bylo ho málo. Po dvou dnech strávených v těchto stísněných prostorách je poslali do padesát kilometrů vzdáleného Norimberku.

Oblastní vězení v Norimberku bylo téměř zaplněné. Bylo zatčeno i několik stovek sudetských Němců, etnických Němců z Československa, poté co se postavili proti anexi Sudet, kde žily tři miliony etnických Němců. Místní Židé, které sebrali během Křišťálové noci – celkem asi stovka z Norimberku – byli zamčeni ve vězeňské tělocvičně, která byla vybavená jen holými matracemi na podlaze. Martinovu skupinu k nim připojili.

Většinu stráží tvořili starší muži zvyklí jednat s otrlými zločinci, nikoli s politickými vězni, a zjevně byli nesví ze stísněných podmínek. Konali svou povinnost a nic víc, což znamenalo, že vězni byli převážně ponecháni o samotě. Skupina vězňů roznášela jídlo z kuchyně a každý se mohl jednou vysprchovat ve společné umývárně, v níž byla dlouhá řada sprchových hlavic. Vězně zamčené v tělocvičně vypouštěli v malých skupinkách ven na hodinu denně; mohli obcházet v kruhu vězeňský dvůr jedině tehdy, když na něm nebyli arijsí vězni, aby se nedostali s Židy do styku.

Po týdnu byli někteří židovští vězni propuštěni, mezi nimi i Martinův strýc. Rozhodování o tom, kdo se dostane ven a kdo ne, bylo pro Martina i všechny ostatní naprostou záhadou. Na jedné straně sice někteří ze strážců prozradili, že dostali rozkazy k propuštění od místního gestapa, na druhé straně se ale nikdo z této obávané tajné policie ve vězení neukázal a žádný z vězňů nebyl vyslýchán.

Dvacátého druhého prosince – šest týdnů po Martinově zatčení – jich zůstalo z jejich původní skupiny devět. V ten den hlučně vtrhli do chodby strážní a oznámili, že vězni budou přesunuti do koncentračního tábora Dachau.

Martin, který byl nyní ve vlastní cele, měl pocit, jako by ho kopli do břicha. O existenci Dachau věděl, stejně jako většina Němců, ale mluvilo se o něm jen zlověstným šepem. Tábor byl otevřen v březnu 1933 poblíž Mnichova ve staré muniční továrně z první světové války. Byl to první koncentrační tábor zřízený nacisty po uchopení moci. Vůdce Schutzstaffel (SS) Heinrich Himmler oznámil v tisku, že Dachau se bude používat k věznění těch, kdo „ohrožují bezpečnost státu“. Během prvního roku existence bylo v Dachau bezmála pět tisíc vězňů, především německých komunistů, sociálních demokratů, odborářů a dalších politických oponentů nacistů.

Ale Martin měl s Dachau i velmi osobní zkušenost. V dubnu 1933 byl zatčen a poslán do Dachau jeho bratranec, mnichovský právník. O tři měsíce později tam zemřel. Vzhledem k hrůzostrašným příběhům, které zaslechl, považoval Martin přemístění do Dachau za svůj vlastní rozsudek smrti.

Klíče rychle otvíraly zámky cel vězňů určených do Dachau, strážní prudce otvírali dveře dokořán. Martin se horečně pokoušel napsat vzkaz na rozloučenou svému dvojčeti Leopoldovi, který žil s tetou jinde v Německu, a svému strýci Juliusovi, a čmáral na kus papíru. Když vyšel do chodby a procházel kolem cely jednoho vězně, kterého znal, prostrčil složený vzkaz mřížemi.

Na norimberském nádraží Martina a dalších osm mužů přivezených z Ansbachu naložili do moderního osobního vagonu, kde zůstali pod dozorem celých sto padesát kilometrů do dachauského nádraží. Po příjezdu byl jejich vagon odstaven na vedlejší kolej. První, co Martin spatřil, byli příslušníci SS v černých uniformách s červenými hákovými kříži, v rukou pušky s nasazenými bajonety, kteří je obklopili ze všech stran.

Esesmani vyhnali vězně z vlaku a strkali je po nástupišti. Pak je hnali kolem nějakých administrativních budov, kasáren strážní

a střelnice, kam chodili esesmani cvičit střelbu. Martin měl brzy zjistit, že měla navíc funkci popraviště. Do oploceného areálu pro vězně se otvírala těžká železná brána, nad níž byla kovová tabule s nápisem ARBEIT MACHT FREI, „Práce osvobozuje“.

Pravouhlé prostranství – nějakých tři sta krát šest set metrů – bylo obehnané ostnatým drátem pod proudem. Na strategických místech se tyčily vysoké kulometné věže. Uvnitř areálu byla ošetrovna, prádelna, dílny, v nichž vězni produkovali výrobky počínaje chlebem a konče nábytkem, a hlavní shromaždiště pro zjišťování prezence a jiná shromáždění.

Vězni bydleli v přízemních barácích z cihel a betonu; každý byl projektován s kapacitou 270 vězňů a byl rozdělen na pět místností, z nichž v každé mělo bydlet čtyřiapadesát mužů. Mužům v každé místnosti se říkalo po vojensku četa. Každá místnost měla úzké dřevěné pryčny pokryté slámou, přilehlou umývárnu, několik umyvadel a splachovací záchody.

Když Martin a jeho skupina dorazili, stráže je dostrkaly do velké místnosti a přiměly je, aby se svlékli. Pak byli ostříhání dohola, posláni do studené sprchy a nazí nahnáni do jiné místnosti, kde je v rychlosti prohlédl táborový lékař. Nato obdrželi lehké, modrobíle pružované uniformy. Někteří z mužů při příjezdu svírali v rukou nevelké tašky, které jim bylo při zatýkání povoleno odnést z domova. Nyní tyto tašky museli odložit a jediné osobní věci, které si mohli ponechat, byly toaletní potřeby v množství, jaké unesli.

Ve vězení v Norimberku se Martin spřátelil s mužem jménem Ernst Dingfelder, který byl hluboce nábožensky založený. Nyní Ernst Martinovi pošeptal, že si chce ponechat svůj *tallit* čili židovský modlitební šál. Martin nevěřil vlastním uším; pokoušet se propašovat do koncentračního tábora židovský modlitební šál mu připadalo šílené. Všeemožně se snažil Ernstovi domluvit, že pokud u něj stráže šál objeví, zavinou ho do něj, než ho zastřelí. Nakonec se mu Ernsta podařilo přesvědčit, aby se šálu vzdal.

Každá vězeňská uniforma v Dachau měla své číslo vpravo nahoře nad hrudí. Na té Martinově bylo číslo 31889. Brzy si uvědomil, že

podle systému číslování v Dachau je 31889. vězněm od otevření tábora. Co ale nevěděl, bylo to, že byl zároveň jedním z více než deseti tisíc Židů, kteří do tohoto koncentračního tábora nastoupili v týdnech po Křišťálové noci.

Byla půlnoc, když Martinova skupina dorazila do bloku číslo 8, místnosti číslo 4. Do nevytopeného prostoru bylo namačkáno dvě stě vězňů, čtyřikrát víc, než na kolik byl projektován. Aby se získalo místo, byly zabudované pryčny nahrazeny dvěma úrovněmi dřevěných polic hlubokých metr osmdesát, jedna na úrovni podlahy, druhá metr dvacet nad ní. Každou pokrývala tenká vrstva slámy, v níž se hemžily vši. Vězňové se pro nedostatek místa nemohli obrátit, spali těsně vedle sebe s hlavami opřenými o zeď. I při teplotách pod bodem mrazu trávili noci nezakrytí, poněvadž nebylo dost pokrývek, které by mohly kolovat.

Příštího rána stál Martin, vyčerpaný nedostatkem spánku, na své první kontrole přítomnosti. Jakmile skončila, odvedli ho spolu s ostatními zpátky dovnitř, kde dostali vodovou náhražkovou kávu a ovesnou kaši plnou brouků. Dachau byl pracovní tábor, ale při rychlém přílivu tolika vězňů nebyli velící důstojníci dosud schopni přidělit všem úkoly při nucených pracích, které sestávaly z kopání šterkových jam, opravování silnic a odvodňování bažin, to vše pod bdělým zrakem stráží. Místo toho se Martin a jeho skupina motali po hlavním prostranství, tleskali dlaněmi a podupávali nohama, aby nezmrzli.

Toho dne bylo k večeři dušené maso se zeleninou, ale vypadalo to jako pomyje, kterými se krmí prasata. Ať už v tom bylo jakékoli maso, Martinovi připomínalo vepřové vnitřnosti a jiné neidentifikovatelné orgány. Každý třetí den připadl vždy na dva muže nevelký bochníček chleba; bohužel tohle nebyl onen třetí den. Martinův přítel Ernst se při pohledu na maso, které nebylo košer, zhrozil a odmítl se záhadného pokrmu dotknout. Poté se mu Martin snažil pomoci, aby zůstal košer, a vyměňoval svůj chléb za Ernstovo dušené maso. Tváří v tvář ponižování a strádání v nacistickém koncentračním táboře byl Martin rozhodnutý vytrvat a zůstat přitom věrný svým zásadám a závazkům. Patřilo k nim i pomáhat v nouzi příteli.

Martin hned viděl, že vězni, kteří byli v Dachau déle – měsíce, dokonce roky předtím, než přijel on – byli duševně otupělí a fyzicky oslabení každodenní ubíjející rutinou a brutálním zacházením, jehož se jim dostávalo od stráží. Běžné bylo bití a mnozí vězni měli vleklá zranění a osklivé podlitiny. Jiní trpěli horečkami a nevolností. Většina z nich se bála vyhledat pomoc na ošetřovně; nejenže byla lékařská péče ubohá, ale každý, kdo se hlásil jako nemocný, dostal nálepkou simulanta a mohl být potrestán – většinou uvržením na samotku na dlouhou dobu nebo pětadvaceti ranami přes záda bičem, který prosekával kůži do masa. Ale seznam přestupků, za něž byli vězni v Dachau surově trestáni, byl dlouhý. Pokus o útěk znamená smrt, upozorňovala výstraha na shromaždišti, stejně jako „sabotáž, vzpoura nebo pobuřování“. Každý, kdo napadl strážného, „odepřel poslušnost“ nebo odmítl vykonávat přidělenou práci, měl být „na místě zastřelen jako vzbouřenec nebo následně oběšen“.

Vězni se obzvláště obávali sobotních odpoledních inspekcí. Před jejich začátkem si muži ostříhali strniště na hlavách až na samou kůži. Místnost číslo 4 měla dvě stě mužů na dvoje tupé nůžtičky; jejich čepele vyškubávaly celé chumáče vlasů. Kontrolovaly se hliníkové misky na jídlo. Misky musely být bez poskvrnky, třebaže nebylo k dispozici mýdlo a muži měli zakázáno drhnout je čímkoli drsným. Za skvrny a škrábance na miskách udělovaly stráže výprask.

Když jednou Martin neprošel kontrolou, musel stát nehybně v pozoru, zatímco ho strážný v kožených rukavicích políčkoval. Martin byl svědkem, jak byli podobně trestáni jiní. Čím víc uhýbali, tím déle bití trvalo. S neuvěřitelným odhodláním neprojevit strach udržoval své reflexy pod kontrolou a před ranami neuhýbal. Strážný toho nechal a šel dál. Byla to zkouška vůle, na kterou Martin nikdy nezapomněl.

Krutost esesmanů překonávala všechny představy, jaké Martin měl o tom, co dokáže člověk spáchat. Měl podezření, že služba stráží v Dachau nebyla přidělením podle volby, ale že mnozí z nich tam byli převeleni, aby se vycvičili v brutalitě pro službu v jiných táborech a na nově dobytých územích. V Dachau mělo násilí svou hierarchii:

mladí vojáci byli vystaveni tak drsnému zacházení ze strany svých nadřízených, že neotáleli a odreažovali si svůj potlačovaný vztek na vězňích. Tento proces připomínal Martinovi výcvik útočných psů.

Jednou večer oznámil při kontrole prezence velitel tábora, že uprchl jeden vězeň. Za trest museli všichni vězňové stát v pozoru na hlavním prostranství, dokud nebyl uprchlík chycen a vrácen do tábora. Dlouhé noční hodiny se líně vlekly a pod jasnými reflektory panoval krutý chlad. Když se střídaly stráže, muži stojící na shromaždišti slyšeli z kulometných věží cvakání zbraní – stráže kontrolovaly nabitě kulometry.

Martin stál na konci jedné řady vězňů. Po půlnoci, vyčerpaný a na kost promrzlý, začínal vestoje usínat. Zřejmě se zakymácel, i když pořád ještě stál, když dostal bolestivý silný úder pažbou pušky doprostřed zad. Snažil se udržet rovnováhu a neupadnout.

Ráno bylo shromaždiště poseto muži, kteří se během noci zhroutili – pokud se Martin nemýlil, všichni byli mrtví. Ostatní vězni byli na chvíli odvedeni k jídlu a vodě a pak je vrátili na prostranství. Těla byla odstraněna.

Všichni zůstali stát až do čtyř odpoledne, kdy byl uprchlík vrácen do tábora. Rychle ho uklidili z dohledu a už ho nikdo nikdy neviděl.

Martin věděl, že ten muž neměl lehkou smrt. Oblíbená technika mučení v Dachau měla své kořeny ve středověké inkvizici: oběť byla umístěna pod konstrukci podobnou šibenici s rukama spoutanýma za zády a vytažena do výšky na provazech uvázaných kolem zápěstí. K houpající se oběti přidávali závaží, aby jí způsobili intenzivnější bolest v pažích a ramenou. Martin znal muže, kteří takto bezmocně viseli až hodinu za trest kvůli nějakému skutečnému či imaginárnímu prohřešku. Většinou skončili s vymkнутými klouby nebo zlámanýma rukama; někteří zůstali trvale zmrzačení.

Přes hrůzu z následků neustávali zoufalí muži v pokusech o útěk, ty ale zřídka vedly ke svobodě. Někteří vězni zvolili jiný druh úniku. Jeden muž se rozběhl proti plotu a přitáhl na sebe krupobití střel z kulometných věží. Pokud by doběhl až k němu, vrhl by se proti drátům a zabil by ho elektrický proud. Stráže SS obvykle zabíjely

rychle, ale ne pokaždé. Jednoho vězně, postřeleného dřív než doběhl k plotu, nechali ležet na zemi, kde sebou zmítal. Jeho výkřiky byly slyšet celou noc.

Za takových nocí, kdy kolem zaznívaly steny a výkřiky, kdy tělo bylo sužováno neustávajícím chladem, Martin spíš uvažoval, než spal.

Pokaždé si kladl stěžejní otázku: Proč? Jako náruživý čtenář se zájmem o historii – doufal, že se dostane na vysokou školu, ale když v roce 1934 dovršil šestnáct let, bylo mu sděleno, že dosáhl veškerého školního vzdělání, na něž měl Žid v Německu nárok – měl vědomosti o středověké Evropě a inkvizici. Jaký byl rozdíl mezi tím, jak trpěli lidé před čtyřmi staletími – *ad maiorem Dei gloriam* (pro větší slávu Boží) – a tím, co nyní páchali nacisté? Utrpení zůstane utrpením. A pokud je hypoteticky Bůh jen jeden, čím je to Bůh?

Někteří vězni v Dachau, jako Ernst Dingfelder, byli při příchodu neochvějně zbožní. U jiných zbožnost s délkou pobytu sílila. A pak tu byli ti, kteří zjistili, že už v Boha věřit nedokážou – v *žádného* Boha – kvůli tomu, co se dělo. Martin se ztotožňoval s touto skupinou. Rozhodl se, že bude dodržovat tradice a účastnit se obřadů, mezi nimiž vyrůstal, poněvadž chtěl potvrdit své židovské dědictví. Ale věděl, že po zbytek života to budou jenom gesta. Hrůzy Dachau zničily jeho víru v Boha.

Vězňům se povolovalo napsat jeden dopis týdně, ale vzhledem k tomu, že nacističtí cenzori četli veškerou odcházející poštu, nedalo se toho moc říct. Martin nemohl popsat dopady hladové diety, udat kolik ubyl na váze, nebo popsat bolestivé otevřené omrzliny na nohou, kvůli nimž pro něj chůze byla utrpením. Pokud vězni nenapsali, že je všechno v pořádku, nebyly jejich dopisy odeslány. Poněvadž jeho dopisy byly to jediné, co dokumentovalo, že je stále naživu, psal Martin svědomitě každý týden. Pod jménem odesílatele byl řádek nadepsaný: „Koncentrační tábor Dachau“. Zpáteční adresa obsahovala slova *Schutzhaft-Jude* neboli „Žid v ochranné vazbě“.

Prvního ledna 1939 bylo Martinovi jedenadvacet let. Poněvadž byl teď plnoletý, nebyl už strýc Julius jeho poručíkem ani správcem domu, který matka Martinovi zanechala. Nikdy se nedověděl, jak

úředníci v táboře tyto skutečnosti zjistili, ale krátce po svých narozeninách byl Martin předvolán do kanceláře, kde mu ukázali dokument z větší části zakrytý savým papírem. Řekli mu, aby se ho nepokoušel číst – aby ho jenom podepsal.

„*Was ist das?*“ odvážil se zeptat.

„*Sie haben drei Sekunden.*“ Měl tři vteřiny na to, aby podepsal.
„*Sonst.*“ Jinak.

Podepsal a papír mu odebrali. Teprve pak mu řekli, že podepsal plnou moc k prodeji domu.

Tehdy si Martin Selling uvědomil, že se domů nevrátí.

ČÁST PRVNÍ

*Kdo znavené mi, nuzné, svěří,
schoulený dav, dychtící dýchat, zhola,
s pobřežím vašich rušných splach, ty, kteří
jsou bez přístřeší; všem, kdo bouře zdolá,
svůj zdvihám svit, u zlatozárných dveří!**

NÁPIS NA SOŠE SVOBODY

Od židovské básnířky z 19. století Emmy Lazarusové

* Překlad V. Z. J. Pinkava

1

ZACHRÁNIT DĚTI

Skoro dvanáct let měl Günther Stern to nejlepší dětství. Tyto idylické dny strávil v Hildesheimu, jednom z nejstarších a nejmalebnějších měst v severním Německu postaveném na větry šlehaných březích řeky Innerste a obklopeném zvlněnými pahorky posetými farmami, mlékárnami a pasoucím se dobyt看em. Městské ulice dlážděné kočičími hlavami byly lemovány staletými budovami s věžičkami a kostely.

Směrem k nebi šplhal po stranách apsidy hildesheimské katedrály přes deset metrů vysoký šípkový keř, o němž se tvrdilo, že je nejstarším rozkvétajícím růžovým keřem na světě. Byl skoro stejně starý jako město a díky tomu dostal své jméno: Tausendjähriger Rosenstock (Tisíciletý růžový keř). Místní legenda praví, že pokud růže s růžovými květy rozkvétá, bude vzkvétat i město.

Od svých raných dnů byl Hildesheim sídlem katolického arcibiskupa a po celá staletí tvořili většinu jeho obyvatel katolíci. Po reformaci, která má své kořeny právě v Německu, se mnozí katolíci stali protestanty (většinou luterány) a ve třicátých letech minulého století byla populace Hildesheimu rozdělena mezi tato dvě hlavní křesťanská náboženství. Ve městě žilo méně než tisíc Židů, což odpovídalo jejich celonárodnímu zastoupení. Sčítání lidu v červnu 1933 zjistilo, že židovského obyvatelstva je v Německu méně než jedno procento: zhruba půl milionu Židů ze 67 milionů obyvatel.

Když se židé počátkem sedmnáctého století usadili v Hildesheimu, postavili napůl roubené domy, jejichž průčelí zdobily dřevořezby. Městská synagoga v maurském stylu byla postavena v roce 1849 v Lappenbergově ulici, v oblasti, která se stala jednou z nejmalebnějších hildesheimských čtvrtí.

Günther byl bystrý a zvědavý hoch. Po matce zdědil veselou povahu, po otci inteligentní oči a neposlušné uši, které nechtěly přiléhat k hlavě. Narodil se v roce 1922 a do synagogy poprvé vkročil, když mu bylo šest let, kdy ho jeho rodiče vzali na bohoslužby při vysokých svátcích. Pro jednu si chlapec nestěžoval, že ho oblékli do jeho nejlepších šatů. Matka mu řekla, jak je důležité udělat dobrý první dojem na Pána. Kráčeli s ostatními rodinami k synagoze, všichni oblečení do toho nejlepšího. Kolemjdoucí s úsměvem ustupovali stranou a kynuli židovskému procesí, které je míjelo, muži znovu a znovu v pozdravu nadzvedávali cylindry.

Günther, nejstarší dítě Julia a Hedwig Sternových, byl o čtyři roky starší než jeho bratr Werner a o dvanáct let starší než jeho sestra Eleonore. Sternovi byli solidní rodina ze střední třídy stejně jako většina hildesheimských Židů. Bydleli v nájemním bytě sousedícím s malým obchodem s textilem, který patřil Güntherovu otci. Obchod byl umístěn ve druhém patře dobře udržované budovy poblíž rušného tržiště v centru města. Byt byl světlý a měl vysoké stropy. Ve vysokých oknech visely kvalitní závěsy. Každý pokoj byl vytápěn kamny na dřevo a kuchyně byla vybavená moderním sporákem.

Oba chlapci se dělili o pokoj na jedné straně bytu. Ložnice jejich rodičů, kde spávala i jejich malá sestřička, byla na opačné straně. Ložnice měly parketové podlahy; v obývacím pokoji byly položeny koberce, stála v něm pohovka, dvě čalouněná křesla a Juliův tmavý pracovní stůl. Společenská jídelna s venkovskou krajinou od rakouského umělce Ferdinanda Georga Waldmüllera na stěně byla určena pro zvláštní příležitosti. Oblíbenou částí domu byla pro Günthera a jeho bratra vstupní hala s dlaždičkovou podlahou, která jim sloužila jako kryté hřiště a byla vybavená i pingpongovým stolem, jehož pravidelně využívali.

Güntherův otec byl drobný muž pověstný svou bezmeznou energií. Julius Stern pracoval šest a půl dne v týdnu a bral si volno pouze v sobotu dopoledne k návštěvě synagogy, kde bylo kázání v němčině a bohoslužba v hebrejštině. Ve svém obchodě a při cestách do okolních vesnic, kde se stavoval u zákazníků, kteří si vyráběli své vlastní oblečení, předváděl vzorky látek a přijímal objednávky. Jediné konfekční oblečení, které prodával, byly pánské gabardénové svrchníky. Jeho žena Hedwig (rozená Silberbergová) pro něj dělala písařské a účetnické práce. Hedwig byla žena s havraními vlasy a oduševnělýma očima a měla nadání psát vtipné veršičky na příbuzné a přátele.

Güntherovo vzdělávání začalo v židovské škole s jedinou místností. Jeho učitel se dobře zhostil úkolu udržet zájem žáků různého stáří a různých tříd a zaměstnat je v průběhu celého vyučování. Güntherovi to dalo hodně a vyrůstal z něj seriózní čtenář a výtečný žák. Rád také navštěvoval v sobotu odpoledne družinu mládeže, kterou vedl charismatický mladý předzpěvák v synagoze Josef Cysner, který vedl živé diskuse o židovských knihách a kultuře.

Jak bylo zvykem, nastoupil desetiletý Günther v roce 1932 na Andreasovu vyšší reálku. Ve své nastávající třídě dvaceti žáků byl jedním ze tří Židů. Ještě než do školy nastoupil, měl Günther mnoho nežidovských přátel; v té době se mladí z nežidovských a židovských rodin bez problémů družili. Navštěvovali se doma, zúčastňovali se stejných akcí, jezdili spolu na kolech, chodili spolu plavat a hráli fotbal ve stejných sportovních klubech.

Ale v roce 1933 se dostali k moci nacisté a ti okamžitě začali prosazovat nové restriktivní zákony namířené proti Židům. Hitler se zavázal přetvořit národ: „Dejte mi deset let,“ sliboval toho roku všetecky, „a Německo nepoznáte.“

Prvního dubna 1933, dva měsíce poté, co se Hitler stal kancléřem, vyzvala vláda k celostátnímu čtyřiadvacetihodinovému bojkotu obchodů patřících Židům. Před obchody stáli příslušníci úderných oddílů, spílali majitelům a blokovali vchody. Na výlohách bylo načmáráno *Jude*; na dveřích byly namalované Davidovy hvězdy. Místní bojkotování židovských obchodů se rozšířilo po celém Německu. Ulicemi

pochodovali nacisté a vykřikovali protižidovské urážky; při těchto průvodech často nechybělo zatýkání, bití a značné škody na majetku.

Tak jako mnozí židovští majitelé i Julius ztratil většinu svých nežidovských zákazníků. Báli se, aby je někdo neviděl vcházet a vycházet z jeho obchodu; když se u nich zastavoval doma, vítaly ho cedulky s nápisy: JUDEN IST DER EINTRITT VERBOTEN. (Židům vstup zakázán.)

V té době Günther, přestože byl horlivým čtenářem novin, chápal jenom zčásti, co se v Německu děje. Ale všiml si, že jeho přátelé začali váhat, než ho pozdravili, a později s ním přestali mluvit úplně. Zjistil, že už ho tolik nezvou na oslavy narozenin a brzy mu bylo zakázáno – stejně jako ostatní židovské mládeži z Hildesheimu – chodit na místní plovárnu nebo hrát ve svém fotbalovém týmu. Nakonec ho vyhodili dokonce i z jeho sportovního klubu; třebaže nasbíral tolik bodů za účast, že by mu to mělo zajistit medaili, nedostal ji. Tato léta Günthera formovala a hluboce ho zraňovalo vědomí, že se stal mezi svými vrstevníky vyvržencem. Tento zlom v jeho mladém životě byl nečekaný a bolestný.

Ve škole byla řada učitelů nahrazena novými vyučujícími, z Berlína i odjinud, kteří nosili připíchnuté hákové kříže a ztotožňovali se s nacistickou propagandou. Někteří starší učitelé projevovali pochopení pro situaci svých židovských studentů, ale museli být opatrní z obavy, že je někdo udá a oni přijdou o místo.

Nějakou dobu měl Günther ochránce: Heinricha Hennise, bystrého chlapce, který byl o rok starší a o hlavu vyšší. Nejednou se vrhl mezi Günthera a jeho mučitele. Jenomže u nežidovských chlapců se vyžadovalo, aby vstoupili do nacistické organizace mládeže, a Heinrich nebyl žádnou výjimkou. Vůdce jeho skupiny si ho vyčlenil pro speciální indoktrinaci, snad proto, že se povídalo, že ochraňuje Židy. Nakonec s Güntherem přestal mluvit i Heinrich. Brzy i ústa tohoto bývalého přítele chrlila nacistická hesla.

Jedním z Güntherových oblíbených předmětů byl odjakživa zpěv. Před několika lety ho jeho rodiče vzali do světoznámé hannoverské opery na představení Wagnerova Lohengrina. Od té doby si zamiloval

hudbu a sborový zpěv. Ale po převzetí moci nacisty poručil jednou odpoledne učitel zpěvu studentům, aby povstali a zazpívali „*Deutsche Jugend heraus!*“ Píseň vznikla několik let po porážce Německa v první světové válce a její text byl agresivní a provokativní: „Německá mládeži, povstaň! Zabij svého nepřítele na jeho půdě, skol ho v tvrdém souboji.“ Hitlerovy mládežnické organizace píseň přijaly za svou kvůli tomu, že podněcovala nacionalismus, a v roce 1933 byla zahrnuta do zpěvníku vydaného pronacistickým vydavatelem.

A byl to právě Güntherův starý přítel Heinrich Hennis, který se na učitele rozhořčeně obořil: „Jak můžete Židy nechat zpívat píseň o německé mládeži?“

Učitel zpěvu se zarazil a řekl omluvně: „Naši židovští studenti si při téhle písni dají pauzu.“ Günther a ostatní dva židovští studenti se posadili a zůstali zticha, zatímco třída zpívala. Günther, zároveň ponížený i rozzlobený, si uvědomil, že si nacisté našli způsob, jak ho připravit i o hudbu.

Po celý rok 1933 Günther sledoval, jak se přepisuje německá a evropská historie. Jednoho dne vstoupil do třídy jejich učitel dějepisu a rozdělil mezi ně žiletky s jedním ostrím. „Vezměte si učebnice,“ nařídil třídě a začal psát na tabuli čísla stránek. Studenti měli označené stránky z knih vyříznout a nahradit je stránkami novými. „Dejte pozor, abyste nechali na vnitřních okrajích dost místa,“ dal jim užitečnou radu, „abyste mohli do knihy vlepit nové stránky.“

Tento neobvyklý úkol doprovázelo vzrušené mumlání. Když se žiletka dostala ke Güntherovi, vykonal, co mu bylo uloženo. Když vyřízl několik listů, začal číst úryvky a s otřesem si uvědomil, že všechny stránky, které jsou z knih odstraňovány, pojednávají o významných úspěších dosažených Židy.

Jak byli nežidovští studenti víc a víc vystavováni antisemitské propagandě ve škole i doma, začínali se vůči svým židovským spolužákům chovat stále nenávistněji a agresivněji. Jednoho dne po vyučování Günthera obklopilo a ztlouklo pět chlapců z jeho školy. Zatímco ho čtyři drželi, pátý ho tloukl a přitom se postupně všichni vystřídali. Dobelhal se domů zbitý a potlučený fyzicky i citově.

Ani jeho rodina nebyla ušetřena podobných násilností. Když jednou jeho otec pracoval dlouho do noci, vzal několik dopisů, které chtěl dát do poštovní schránky o ulici dál. Cestou domů se na něj ve tmě vrhlo několik mužů a vykřikovalo antisemitské nadávky. Tloukli ho a kopali. Soucitný kolemjdoucí policista našel schouleného Julia ležet na zemi a vzal ho do nemocnice na pohotovost. Když druhý den ráno Günther svého otce spatřil, viděl, že má tvář plnou řezných ran a podlitin.

Jak násilí a nenávisť kolem nich narůstaly, rozhodli se Julius a Hedwig Sternovi, že nastal čas dostat rodinu z Německa. Začali psát židovským organizacím a sháněli informace o emigraci do Ameriky.

Vážnou překážkou pro Sternovy i jiné Židy, kteří chtěli opustit Německo, byl nový zákon přijatý nacisty, který omezoval převod peněz, dluhopisů a dalšího majetku ze země. Původně měli Němci povoleno vyvézt majetek až do výše odpovídající deseti tisícům dolarů, ale nacisté tento objem zredukovali, zpočátku na čtyři tisíce dolarů. S pokračováním jejich tažení za uloupením židovského majetku a jmění byl tento objem dále snížen na deset říšských marek, což tehdy zhruba odpovídalo čtyřem americkým dolarům. Trestní sazby za překročení tohoto množství byly tvrdé a zahrnovaly odnětí svobody a konfiskaci majetku.

V téže době se ministerstvo zahraničních věcí USA svědomitě řídilo zvláštním nařízením prezidenta Herberta Hoovera z roku 1930, které vyžadovalo u žadatelů o víza, aby doložili, že se nikdy nestanou zátěží pro veřejné výdaje, dokonce ani dlouho po svém příjezdu. Pokud aktuálně neměli prostředky na svou obživu, vyžadovalo se místopřísežné prohlášení od někoho z Ameriky, v němž by se zaručovalo, že dotyčný neskončí na státní podpoře. Toto nařízení o veřejných výdajích a různé peripetie, kterými musel člověk projít, aby prokázal finanční nezávislost – což se po dřívějších přistěhovalcích k americkým břehům nepožadovalo – zredukovalo počet vpuštěných cizinců z 241 700 v roce 1930 na pouhých 3 576 v roce 1932 a stalo se hlavní překážkou pro každého, kdo se chtěl přistěhovat do Spojených států.

Sternovi, zoufale toužící uniknout před nacisty, napsali Hedwižinu staršímu bratrovi Bennovi Silberbergovi, který se vystěhoval do Ameriky ve dvacátých letech a pracoval v St. Louis jako pekař. Napsal by místopřísežné prohlášení, aby rodina mohla přijet do Ameriky? ptali se. Nebylo jasné, jestli jim Benno bude schopen pomoci, ale byl jejich jediným příbuzným v Americe.

Na jaře 1937 už byla škola natolik plná úzkosti, strachu a skutečného nebezpečí, že Güntherova matka a otec syna z veškeré výuky stáhli. Místo toho najali soukromého učitele, který by zlepšil jeho angličtinu pro jejich zamýšlené vystěhování do Ameriky. Güntherova bezstarostná a nadějná léta v německých školách – od jednotřídní židovské školy, kde se poprvé probudil jeho zájem o výuku, sborový zpěv a sport, kterých si pak užíval na státní střední škole – byly ty tam. A místo nich? Šedesátiletý soukromý učitel, šedivější, shrbený, vyzábělý křesťan jménem Herr Tittel. Od poloviny dvacátých let působil jako učitel v sirotčinci v Brooklynu. Ale po jedenácti letech se mu zastesklo po domově a vrátil se do svého domova v Hildesheimu, kde si vydělával na živobytí výukou angličtiny, převážně Židů, kteří doufali, že se vystěhují.

Günther si Herr Tittela, který mu během týdenních lekcí vyprávěl barvitě příběhy o Americe, oblíbil. Když žil Herr Tittel v USA, stal se z něj fanoušek profesionálního baseballu a pro mladého Günthera spřádal skvěle podané popisy, v nichž opěvoval mistrovské nadhozy Grovera Clevelanda Alexandera a impozantní homeruny Babea Rutha. Herr Tittel byl bezprostřední a poněkud výstřední a často si začal uprostřed lekcí pobrukovat populární americké melodie. Během několika měsíců se Günther naučil víc z hovorové angličtiny – třebaže brooklynské se zvláštním německým přízvukem – než za tři roky od svého středoškolského učitele.

Tedy v létě dovolili rodiče Güntherovi, aby se připojil ke třem kamarádům z jeho družiny židovské mládeže a podnikl měsíc trvající cyklistický výlet k Rýnu, tisíc kilometrů dlouhou okružní cestu. Rodiče si byli jistí, že brzy odjedou z Německa, a domnívali se, že je to pro jejich syna pravděpodobně poslední možnost poznávat zemi

svých předků. Hedwig a Julius byli toho názoru, že jakmile jednou opustí nacistické Německo, žádný z nich se nikdy nebude chtít vrátit.

Chlapci požádali vedoucího své družiny, aby napsal dopis zaručující se za jejich charakter a napsal představeným židovských obcí v městech ležících podél jejich plánované trasy, aby našli místa, kde by přenocovali. Po většinu cesty přespávali v rodinách, i když v jednom městě se jim stalo, že museli nocovat na lavičkách v šatně místního židovského fotbalového týmu. Všichni tři chlapci byli dobří cyklisté a za den ujeli čtyřicet až padesát pět kilometrů.

V ospalém říčním městečku šlapali do pedálů podél řeky a pozorovali lidi v kanoích a na kolesových parnicích, kteří si užívali dne na vodě. O kus dál viděli úplně jinou scénu: řadu zakotvených vojenských lodí s těžkými děly na palubách. Jejich ocelové trupy zářily a blýskaly se ve slunci; vypadaly nově a hrozivě. Na každém plavidle vlála nacistická bojová vlajka s hákovým křížem. Vůbec nevypadaly jako lodě, které až dosud chlapci vídávali. Teď měli jasno: pod Hitlerem se Německo připravovalo na válku.

Günther byl zpátky doma teprve pár hodin, když ho rodiče zavolali do jídelny, aby si s ním pohovořili. Rodina tuto místnost používala výhradně tehdy, když měla společnost, a tak Günther pochopil, že tento rozhovor bude vážný.

Ozval se strýc Benno, řekl synovi Julius. Vysvětlil Güntherovi, že Amerika je v hluboké hospodářské krizi, což znamená, že miliony lidí ztratily práci. Vláda USA požaduje místopřísežné prohlášení o finanční podpoře imigrantů, jako jsou oni, kteří musí opustit zemi bez peněz. Jenže strýc Benno přišel o svou práci na plný úvazek a pracoval jenom na částečný úvazek, což znamená, že nemá nezbytné prostředky, aby podepsal místopřísežné prohlášení pro pětičlennou rodinu přistěhovalců.

Güntherův otec rozložil na stůl seriózně vypadající dokument o několika stranách.

Po celou tu dobu jeho matka mlčela. Teď konečně promluvila, tiše a vážně. „Místopřísežné prohlášení strýce Benna přišlo jen pro tebe,“ řekla a vysvětlila, že Günther bude bydlet u strýce Benna a tety Ethel

v St. Louis, dokud se k němu nepřipojí zbytek rodiny. „Za několik týdnů máš dojednanou schůzku na americkém konzulátu v Hamburku,“ dodala tiše.

„*Mutti*, já pojedou sám do Ameriky?“ zeptal se ohromený Günther. Nemohl uvěřit svým uším.

„*Ja*, Günthere.“

Poněvadž strýc Benno byl schopen poskytnout místopřísežné prohlášení jen pro jednu osobu, vysvětlovala, musel to být Günther. Ani ona ani jeho otec by nešli jeden bez druhého; ve svých téměř šestnácti letech byl Günther z dětí nejstarší. Budou se dál pokoušet sehnat sponzora pro zbytek rodiny a budou doufat, že se všichni brzy v Americe sejdou.

Güntherovi bylo jasné, že matka s tímto rozhodnutím bojovala stejně jako on. Nikdy ho nenapadlo, že nastane takový den, a ona nikdy nepředpokládala, že pošle svého dospívajícího syna samotného do cizí země.

Možná že jakmile se ve Spojených státech usadí, naznačila, dokáže tam najít někoho, kdo jim pomůže. Řekla, že dostává vážný úkol hodný dospělého člověka, ale ona i jeho otec věří, že je dost zralý, aby ho zvládl. Pro ni a pro jeho otce je nejdůležitější, řekla matka, aby byl Günther v bezpečí v Americe.

Otec, odjakživa praktický obchodník, začal vysvětlovat organizaci Güntherovy cesty do Hamburku sto šedesát kilometrů na sever od Hildesheimu. Naplánoval už pro něj cestu s jednou židovskou rodinou, která měla schůzku na konzulátu den před Güntherem. Poté co zažije svou nejdelší jízdu automobilem, stráví Günther noc ve studentské ubytovně a příští den se vrátí domů s tou místní rodinou.

Güntherův otec kontaktoval židovskou organizaci v Hannoveru, která mu pomáhala plánovat jeho emigraci. Přidružená skupina se sídlem v New Yorku, Pomoc německým židovským dětem, odvážela skupinky židovských dětí z nacistického Německa. Günther se měl připojit k jedné z takových skupin. Organizace zaplatí jeho cestu přes oceán, poskytne doprovod a zajistí, aby se bezpečně dostal k tetě a strýci do St. Louis. Skupina již poslala sociální pracovníci, aby si

pohovořila s Bennem a Ethel Silberbergovými; sociální pracovnice, podle zprávy, kterou podala, zjistila, že jsou to „laskaví a morálně nezávadní lidé“ ochotní přijmout svého synovce do svého domova.

Vyhlídku, že odjede bez rodičů, bratra a sestřičky, Günthera hluboce zarmoutila. Kromě návštěv u prarodičů a onoho cyklistického výletu nikdy nebyl delší dobu z domova. Cesta do Ameriky znamenala nechat za sebou dramatické změny, útlak a násilí, které stravovaly Německo, a v mysli se mu honily obrazy z barvitých historek Herr Tittela o Americe – zemi svobodných lidí, baseballu, hollywoodských filmů a pizzy! I když Günther o těchto věcech snil, znepokojovalo ho, že doma zanechá zbytek rodiny. Jak a kdy se znovu sejdou?

Počátkem října 1937 stál Günther před neznámým americkým úředníkem, který ve svých medvědích tlapách držel jeho budoucnost, ne-li život. Od roku 1924 měl v Hamburku na starosti uplatňování imigračních zákonů a předpisů generální vicekonzul Malcolm C. Burke, impozantní padesátník se sudovitým hrudníkem. Günther měl štěstí, že jeho žádost o vízum byla přidělena právě Burkeovi. Mnoho jiných amerických konzulů mělo tendenci označit místopřísežná prohlášení za neadekvátní a žádosti o vízum rutinně zamítnout. Například v roce 1933 podalo na americkém konzulátu v Rotterdamu žádost čtyřiasedmdesát německých uprchlíků, ale jen šestnáct z nich vízum obdrželo. S jedinou výjimkou byl u oněch osmapadesáti zamítnutých žádostí udán jako prvořadý důvod, že by se tito přistěhovalci stali zátěží pro veřejné výdaje.

Burke byl dlouholetým otevřeným kritikem nedůsledných interpretací amerického imigračního zákona. Nadto byl pevně přesvědčen, že ověřování prostředků přátel a příbuzných, kteří podepsali místopřísežná prohlášení, má probíhat ve Spojených státech, v místě, kde jsou jejich aktiva uložena a kde získávají své příjmy, a nebyt v rukou úředníků na druhé straně oceánu, kteří vydávají svévolná rozhodnutí. Günther měl ještě jednu výhodu vyplývající z toho, že byl přidělen Burkeovi: na rozdíl od některých méně soucitných, ba dokonce antisemitských kolegů z ministerstva zahraničních věcí USA doma i v zahraničí Burke rozpoznal, že Židé jsou pronásledováni nacisty

a byl ochotný hledat skuliny v zákonech a předpisech, které by jim dovolily vstoupit do Ameriky.

Burke měl před sebou Güntherovy dokumenty včetně místopřísežného prohlášení podepsaného Bennem Silberbergem. Přiložený stav bankovního účtu byl plný krátkodobých půjček od kolegů z práce a přátel, kterým Benno zaplatil do týdne po obdržení bankovní výpisu. Burke měl dost zkušeností s posuzováním místopřísežných prohlášení a finančních výpisů, aby poznal, kdy byly zamlžené, ale pokud choval nějaké podezření ohledně slušného stavu bankovního účtu pekaře ze St. Louis, oficiálně se o nich nezmínil a nevyslovil je ani před Güntherem. Zeptal se chlapce německy na jeho celé jméno, datum narození a školní léta. Pak se z neznámých důvodů zeptal, „Kolik je čtyřicet osm plus padesát dva?“

„*Einhundert*,“ odpověděl Günther.

Po tomto jednoduchém matematickém příkladu konzul orazítkoval a podepsal Güntherův *Jugendausweis* (průkaz pro mladistvé). Günther Stern byl ministerstvem zahraničních věcí USA uznán způsobilým pro vstup do Ameriky.

Teď, když měl ověřené vízum, postupovaly věci rychle. Během pár týdnů se Sternovým ozvala uvedená židovská organizace, že v listopadu vypravují z Německa lodí do Spojených států skupinu dětí a že se k nim Günther může připojit.

Koncem října se v bytě Sternových sešli Güntherovi přátelé na veselém večírku na rozloučenou. Tato akce přispěla k jeho narůstajícímu vzrušení – ale závan strachu přesto neustávaly. Nepřišel nikdo z nežidovských chlapců, dokonce ani Güntherův dlouholetý spolužák a jeden z jeho mála zbývajících nežidovských přátel, Gerhard Ebeling. Tato skutečnost neunikla Güntherově pozornosti.

Gerhard, křesťan, nemohl otevřeně kritizovat šikanování svých židovských spolužáků ze strany pronacistických učitelů a studentů. Ale občas Güntherovi tiše řekl, aby v těchto těžkých časech zůstal silný. Věci se dále komplikovaly tím, že Gerhardův otec byl celní úředník, zastával postavení, které v těch dnech stát obvykle rezervoval pro členy nacistické strany.



Cestovní doklad Günthera Sterna, který použil při emigraci do Spojených států, ozdobený dvěma razítky se svastikami. (Rodinný archiv)

Týden před Güntherovým odjezdem však celní úředník Ebeling udělal něco neobvyklého. V té době každý, kdo se připravoval k odjezdu ze země, musel předem zajít na celní úřad a nechat si prohlédnout a zapečetit zavazadlo. Nyní Herr Ebeling zatelefonoval Juliovi a nabídl se, že zajde k nim domů a ušetří Sternovým námahu tahat se s těžkým lodním kufrem plným šatstva a rodinných památek, které chtěla Hedwig dostat z Německa. Tenkrát odpoledne Ebeling oficiálně zapečetil kufr, aniž do něj nahlédl, a popřál Güntherovi bezpečnou cestu. V normálních dobách by to bylo drobné gesto přátel- sky nakloněného úředníka, ale tenkrát se doba vymykala normálu.

Dvacátého sedmého října 1937 Günther a jeho rodiče – Hedwig a Julius si zařídili, aby někdo zůstal s oběma mladšími dětmi, které při Güntherově odjezdu usedavě plakaly – odjeli na hildesheimské nádraží a nastoupili do vlaku mířícího na sever do Bremerhavenu.

Bremerhaven, jeden z nejdůležitějších německých přístavů, se stal centrem emigrace z Evropy.

Sternovi tam dorazili po celodenní cestě pozdě odpoledne a ubytovali se v jednom penzionu. Na druhý den časně zrána se Günther a jeho rodiče setkali na určeném místě na molu s ostatními dětmi, jejich rodiči a průvodcem z židovské organizace. Nad nimi se tyčila zaoceánská loď, více než dvě stě metrů dlouhý parník *Hamburg*, který měl přepravit děti do Ameriky a dokázal na moři vyvinout rychlost dvacet uzlů. Zřetelně viděli, jak vysoko na jejím můstku vlaje německá vlajka.

Nastal čas loučení. Güntherova matka plakala a otírala si oči kapesníčkem. Objímali se a líbali. Günther nechtěl mít pocit bezmoci a doufal, že matka nebude tak smutná, když jí horlivě slíbil, že udělá všechno, co bude v jeho silách, aby v Americe našel někoho, kdo by se za ně finančně zaručil. Slavnostně slíbil, že se v Americe *shledají*, ať se děje co se děje.

Hedwig přikývla a potlačovala další slzy.

Günther se obrátil k otci, který ho objal a pevně mu stiskl ruku. Za nacistické vlády vtloukl Julius Güntherovi do hlavy, aby zůstal nenápadný a nepřitahoval na sebe nežádoucí pozornost. „Musíš se chovat jako neviditelný inkoust,“ nabádal ho mnohokrát. „Zanecháš stopy své existence, až se v lepších časech stane z neviditelného inkoustu viditelný.“

Během několika předchozích týdnů, které zbývaly do odjezdu milovaného syna, mu otec poskytoval podobné kusy moudrosti a zasypával ho litaniami pokynů. Nyní mu položil paži kolem ramen, přitáhl si ho těsněji k sobě a udělil mu tuto poslední radu. Tichým hlasem, aby ho nikdo z ostatních neslyšel, připomněl synovi, že popluje na lodi pod německou vlajkou. Neopustí území Německa, dokud nevstoupí na americkou půdu.

Poslední slova, která jeho otec vyslovil, neslyšel poprvé.

„Pamatuj, Günthere, buď jako neviditelný inkoust.“

Manfred Steinfeld se narodil v roce 1924, mezi dvěma světovými válkami, v obci Josbach ležící v samém srdci Německa. Na svého otce Abrahama nosil ve svém nitru jen dvě živé vzpomínky, obě z doby, kdy mu ještě nebylo pět let.

Pamatoval si, jak sedí vedle svého otce, který měl přes šaty bílý hábit, a pozoruje, jak se modlí při Jom kipur.

A pamatoval si, jak vyslechl rozhovor mezi svým otcem a svým strýcem Solomonem, kteří probírali *der Krieg* (válku). Tehdy malý chlapec nepochopil mnoho z toho, co říkali. Po letech se Manfred dověděl, že mluvili o první světové válce a že bratři Steinfeldovi bojovali kdesi v Makedonii, kde Solomona vyznamenali Železným křížem za statečnost v bitvě. A jejich mladší bratr Isador padl v bitvě u Verdunu ve Francii v roce 1916; když Manfred vyrostl, často obdivoval, že jméno strýce, kterého neznal, bylo vytesané do městského kamenného památníku.*

Nějaký čas poté přišel Manfred o otce. Abraham zemřel na zápal plic ve věku čtyřiceti čtyř let a zanechal po sobě ženu Paulu a tři děti – šestiletou Irmu, pětiletého Manfreda a tříletého Herberta. Paula převzala po svém manželovi obchod s textilním zbožím, který byl jediným zdrojem rodinného příjmu. V té době žili v domě její tchyně Johanny Hanschen Steinfeldové, která Paule pomáhala pečovat o děti.

Josbach měl 419 obyvatel a ležel necelých devadesát kilometrů od Frankfurtu, jednoho z největších měst v Německu, ale představoval jiný svět. Většina obyvatel Josbachu byli samozásobitelští rolníci, kteří obdělávali půdu pluhu tlačnými rukama nebo taženými voly či kravami; jen málokdo si k tomu účelu mohl dovolit koně. Nikdo neměl traktor ani žádné jiné zemědělské stroje a v celém městečku byl jediný automobil. Majetek německého zemědělce se mohl měřit podle velikosti jeho hromady hnoje, která byla ukazatelem nejen toho, kolik vlastnil dobytka, ale zároveň i toho, jaké množství hnoje měl k dispozici pro hnojení svých polí.

V Josbachu žilo pouze šest židovských rodin: tři Steinfeldovy, dvě

* Jedna šestina Židů, celkem víc než sto tisíc, bojovala za svou zem v první světové válce, a víc než dvanáct tisíc jich padlo na bitevních polích západní a východní fronty.

Kattenovy (Paulini příbuzní) a jedna Fainova. Abrahamovi a Paulini předkové se usídlili v Josbachu na počátku 19. století a do dvacátých let 20. století byla jediným nežidovským maloobchodem hospoda. Kromě obchodu Steinfeldových, kde se prodávaly boty a zároveň materiál a stužky pro domácí šití, tu bylo železářství, obchodník s dobytkem a cukrářství. Všichni řemeslníci – městský tesař, malíř, švec a krejčí – byli křesťané. Tato kombinace obchodů a řemesel poskytovala obyvatelům města všechny základní potřeby.

Dům Manfredova dětství se nacházel hned u městské studny a byl to jediný dům v Josbachu, který měl zavedenou tekoucí vodu díky Abrahamově důmyslu: ve dvacátých letech zavedl Manfredův otec potrubí přes tu krátkou vzdálenost od pumpy k jejich domu. Přízemí mělo obývací pokoj, kuchyni a dvě ložnice, z nichž jednu Manfred sdílel s babičkou. V prvním poschodí byla třetí ložnice. Sklep se používal k zimnímu uskladnění brambor, tuřínu a další zeleniny ze zahrady. Během letní sklizně nakládala Paula ovoce a zeleninu a ukládala je do spíže. V pátek ráno chodívala do obecní pekárny, která byla podle tradice rezervována židovským ženám, aby vyráběly challu a bochánky pro šabat.

Nepřítomnost otce nahrazovaly Manfredovi jeho početné tety, strýcové, bratřenci a sestřenice a především jeho babička, která mu byla obzvláště blízká. Ráda mu pomáhala s domácími úkoly a měla nesmírnou radost v den, kdy přišel domů a oznámil, že je nejlepším žákem ve třídě a jako první zná celou malou násobilku.

„Učitel říká, že budu ministrem financí, až vyrostu,“ hlásil Manfred.

Byl seriózní a pilný ve věku, kdy mnozí chlapci nebyli, zdál se být starší, než ve skutečnosti byl. Měl tvář s klasickými proporcemi, dvakrát delší než širokou, a symetrické rysy, díky nimž vypadal na svůj věk zralejší. Ochotně česal jablka a švestky pro matčino zavařování a své první peníze si vydělal sběrem borůvek. Rovněž vyřizoval na svém kole posílky matčiným zákazníkům v okolních obcích.

Vzdělávání josbašských dětí probíhalo ve škole o dvou místnostech, přitom v jedné z nich byla první až čtvrtá třída a v přílehlé místnosti pátá až osmá. Mezi sedmdesáti žáky byl deset Židů.

Učitel byl pouze jeden a přecházel z jedné třídy do druhé. I když měl Josbach i vlastní synagogu, scházel jeden židovský muž do minjanu, aby se mohla konat bohoslužba obce. Účastníci místo toho chodili na týdenní bohoslužby tři až čtyři kilometry do Halsdorfu. Občas se zařídilo, aby ten chybějící desátý do Josbachu přišel z jiné obce, aby se mohly konat bohoslužby při bar micva a vysokých svátcích.

Když bylo Manfredovi devět, jeho babička onemocněla. Po několika dnech poslali pro lékaře. Manfred se zbytkem rodiny s úzkostí čekali na příjezd dr. Heinricha Hesseho z Rauschenbergu vzdáleného necelých patnáct kilometrů. Celý den tehdy sněžilo a doktor se nakonec ukázal pozdě odpoledne. Prohlédl Johannu a nechal jí nějaké léky proti překrvení hrudníku. Manfredovi se ale ten den vryl do paměti kvůli tomu, co před nimi doktor prohlásil, když si před odchodem oblékal svrchník.

Bylo tehdy 30. ledna 1933. S veselou melodičností v hlase doktor Hesse oznámil: „Dnes se stalo něco báječného, Adolf Hitler se stal novým kancléřem.“

Změny navozené touto zprávou se dostávaly do izolovaných lokalit jako Josbach pomaleji – v té době neležely obce v Německu tak blízko sebe. Ale bylo jen otázkou času, než tiché venkovské městečko pocítí tlak nacismu. Manfredova rodina si poprvé uvědomila antisemitský zápal, který se hnal zemí, za čtyřiaadvaceti hodinového bojkotu židovského obchodu o dva měsíce později, 1. dubna 1933. Dokonce i v sousedském Josbachu dodržovalo mnoho zákazníků bojkot a vyhýbalo se obchodům vlastněným Židy, třebaže tu nebyly žádné demonstrace ani výbuchy násilí, které byly tak rozšířené ve velkých městech jako Frankfurt a Berlín.

V listopadu 1933 se v Německu konaly první národní volby od chvíle, kdy Hitler převzal kontrolu vlády. Všechny opoziční strany už byly zakázány a voličům byla předložena jediná volební kandidátka nacistické strany. Nevolilo se tajným hlasováním a v řadě míst museli voliči odevzdat hlasovací lístky přímo stranickým funkcionářům. Nastavovala se laťka pro budoucí volby za nacistické éry a zastrašování voličů bylo zcela běžné. Občanům bylo vyhrožováno

represáliemi, budou-li hlasovat proti Hitlerovi, ba dokonce i když k volbám nepřijdou. Výsledkem byla volební účast 95 procent a nacistická strana získala skoro 40 milionů hlasů, asi 92 procent všech odevzdaných lístků.

Manfredův strýc Solomon šel k volbám a hrdě nesl připjatý Železný kříž, který získal v poslední válce v boji za Německo. Jako spousta německých válečných vysloužilců, i Solomon, který vlastnil josišské železářství, věřil, že bude ochráněn před nacistickou perzekucí, protože v minulosti bojoval za vlast. Jako mnoho německých Židů se i Solomon považoval v prvé řadě za Němce a teprve pak za Žida. Tento pocit bezpečí a touha nebýt vyloučen ze společnosti vedla Solomona Steinfelda k tomu, že volil nacistickou kandidátku. Nebyl jediný; další Židé v Josbachu, včetně babičky Johanny, hlasovali pro nacistické kandidáty, i když jen proto, aby nebyli označeni za „nehlasující“.

V Josbachu bylo místním zvykem, že se židovské rodiny každý týden scházely – obvykle v pátek po večeři nebo v sobotu po obědě – aby si podebatovaly o tom, co zajímá je a jejich komunitu. Většina dětí pobíhala kolem a hrála si, místo aby věnovala pozornost dospělým, ale Manfreda rozhovory dospělých fascinovaly. Jeden rozhovor, který vyslechl, se týkal Hitlera a nacistů. Většina dospělých se domnívala, že nacisty nečeká nějaká budoucnost a že Hitler a jeho strana, která po řadu let představovala menšinu, se u moci dlouho neudrží. Mnoho předchozích kancléřů a kabinetů vydrželo jen krátce. V Josbachu byl pouze jeden nacist, muž jménem Heinrich Haupt, který vstoupil do strany ve dvacátých letech.

Někteří z dospělých však byli přesvědčeni, že nacisté představují narůstající hrozbu, a na podporu svých argumentů poukazovali na okolní města, o nichž se vědělo, že je v nich víc nacistů, a všímali si vzrůstajícího počtu zpráv o pronásledování Židů.

Chvilí trvalo, než Manfred pocítil propast mezi židovskými a nežidovskými žáky ve své škole. Ale jednoho dne jim řekli, že jejich učitel odešel na odpočinek. Nahradil ho mladší muž, který přišel z jiné oblasti a zastával nacistickou doktrínu. Zjev jejich nového učitele signalizoval pro Manfreda a ostatní židovské děti posun. Od té chvíle byli

Židé stále více terčem posměchu ze strany učitele a šikany od spolužáků ve třídě i při rekreačních aktivitách.

Příští léto strávil Martin část prázdnin u bratra své matky Arthura Kattena a jeho ženy Liny v nedalekém Rauschenbergu. Poté, co se skamarádil s několika hochy ze sousedství, byl Manfred pozván na místní schůzi celostátní organizace Deutsches Jungvolk pro chlapce od deseti do čtrnácti let. Manfred s nadšením vyslechl, že se budou zabývat sportem, tábořením a turistikou. Jenže skupina byla napojena na Hnutí Hitlerovy mládeže, a když se ukázalo, že Manfred je Žid, byl okamžitě vyloučen jako nezpůsobilý.

Nedlouho poté, co se Manfred vrátil domů, sebrali nacisté první členy jeho rodiny. Byl pro něj šok, že mezi nimi byl jeho strýc Arthur. Zatkli ho doma uniformovaní příslušníci úderných oddílů. Bratr jeho matky byl držen v „ochranné vazbě“ šest týdnů, než byl propuštěn, aniž proti němu bylo vzneseno jakékoli obvinění. Arthur své vlasti čestně sloužil za první světové války, ale teď si uvědomil, že za nacistického režimu to nic neznamená. Okamžitě začal spřádat plány, aby dostal sebe a svou rodinu co nejrychleji z Německa.

Antisemitismus byl v každodenním životě Josbachu stále běžnější a místní Židé dospěli k přesvědčení, že nacistický režim upevnil svou moc a Hitler získal plnou kontrolu jako nejvyšší vůdce Německa. V roce 1935 byly zavedeny Norimberské zákony, které učinily z Židů občany druhé kategorie a odebraly jim většinu politických práv. Pouze Němci se čtyřmi nežidovskými německými prarodiči byli považováni za „rasově přijatelné“ a judaismus byl nyní definován spíš jako rasa než jako náboženství. Nebylo důležité, zda lidé judaismus praktikovali nebo dokonce vyznávali křesťanství; pokud měli „židovskou krev“, byli podle zákona Židé.

Podle dogmatu Třetí říše, které povzbuzovalo „rasově čisté“ ženy rodit co nejvíc árijských dětí, byla smíšená manželství mezi Židy a osobami „s německou nebo příbuznou krví“ považována za kriminální delikt. Hitler a jeho nacistická strana propagovali ideu, že mohutnější, rasově nadřazené Německo je určeno k expanzi a vládě prostřednictvím vojenské moci. K jednomu z prvních kroků

k takovému cíli – a k celosvětovému konfliktu, který bude brzy následovat – došlo v roce 1936, kdy Hitler poslal své vojenské jednotky obsadit Porýní, demilitarizovanou zónu v západním Německu ustanovenou na základě podmínek versailleské dohody.

Ve stejném roce Manfredův učitel, který nosil na klopě saka připíchnutý hákový kříž, shromáždil venku všechny žáky a seřadil je jako mladé vojenské rekruty na hlavní ulici Josbachu, kde je informoval, že městečkem má projet „speciální“ motorizovaná kolona. Někteří ze studentů se dychtivě tlačili dopředu, ale Manfred se držel vzadu. Měl představu, že to bude nějaká nacisty inspirovaná demonstrace, a nijak netoužil stát vepředu. Nečekali dlouho. Nevelkou rychlostí se blížil černý automobil se staženou střechou. Jak to nacvičovali ve škole, na učitelův povel skoro všechny děti vymrštily pravice vzhůru.

„*Sieg heil!*“ nabýval na intenzitě zvuk vysokých dětských hlasů.

Manfred se nepřipojil ani zvednutím paže ani hlasem. Jenom hleděl na muže s knírkem na zadním sedadle. Často vídával jeho fotografii.

Když auto projíždělo kolem, zdálo se, že Hitler zvedl paži v odpovědi na masový pozdrav. Pak, když už byl z dohledu, ji nechal klesnout.

„*Sieg heil! Sieg heil!*“

Volání ustalo, až když auto zatočilo za roh a zmizelo.

Mladý Manfred vycítil, že muž s knírkem znamená velké nebezpečí pro něj, pro jeho rodinu a pro všechny Židy v Německu.

Toho dne, kdy přišli dva muži v nacistických uniformách vyhrožovat jeho babičce, byla s Manfredem sama doma. Jakým zločinem se mohla stará, churavá žena provinit? Johanna Steinfeldová podle všeho vlastnila hypotéku s přednostním vyřízením pohledávky na majetek v jiné obci, který patřil těmto mužům. Jenže nikdy nic nespláceli a byli tak vůči ní ve značném prodlení. Teď starší paní vyhrožovali vězením na základě nějakého vykonstruovaného obvinění, pokud nebude souhlasit se zrušením hypotéky na jejich majetek. Stará paní zpopelavěla. Obrátila se k Manfredovi a řekla mu, aby co nejrychleji přivedl starostu.

Ve třicátých letech měl *Bürgermeister* značnou autoritu, dokonce i u funkcionářů, kteří mu nepodléhali. V té době vykonával funkci starosty Heinrich Haupt, muž, který byl josbašským prvním a jediným členem nacistické strany. Byl u všech velmi oblíbený a dokonce hrával se svými židovskými přáteli o sobotních večerech skat, nejpopulárnější karetní hru v Německu.

Haupt pospíchal s Manfredem do domu a okamžitě chtěl vidět pověření obou mužů. Ti mu ho předložili. Ale když požadoval soudem vydaný zatykač, muži připustili, že žádný nemají.

„Tady nemáte žádnou pravomoc,“ řekl jim stroze Haupt. „Paní Steinfeldová je občankou této obce a váš pokus ji zatknout je naprosto nepodložený.“

S těmi slovy vypoklonkoval Haupt muže z městečka.

Pro Židy z Josbachu se stala i jejich tradiční sobotní ranní cesta do synagogy v sousedním Halsdorfu nebezpečnou. Kdykoli správce mlýna zahlédl, jak se blíží, pustil hlídací psy s příkazem: „*Los, fass die Juden!*“ (Běžte, chyťte Židy!) Po několika incidentech se procesí pěkně oblečených mužů, žen a dětí začalo ubírat delší cestou, aby se mlýnu vyhnuli.

Skoro každý den rachotily městem vojenské konvoje. Jednou se skupina hnědých košil z SA zastavila a začala skandovat: „Až židovská krev bude kanout z nože, to nastanou hodně lepší časy!“ Smečka Hitlerovy mládeže projížděla městečkem na kolech, házela kamení na obchody s židovskými jmény a rozbíjela okna. I dlouholetí zákazníci se báli být viděni, jak podporují josbašské židovské obchodníky.

V roce 1937 se Paula Steinfeldová rozhodla, že nastal čas dostat svou rodinu z Německa. Několik Kattenových už odjelo, včetně Arthura a jeho ženy; po Arthurově zatčení a propuštění se vystěhovali za svou vdanou dcerou, která se ve dvacátých letech usadila v New Yorku. Když si uvědomili, že Německo nenabízí Židům jakéhokoli věku žádnou budoucnost bez ohledu na jejich zázemí, podnikali další Kattenovi a Steinfeldovi, včetně strýce Solomona, kroky k emigraci.

V té době se začaly hromadit nevyřízené žádosti Němců – většinou Židů – usilujících o vstup do Spojených států. Podle imigračního

zákona z roku 1924 bylo ministerstvo zahraničních věcí USA oprávněno vydat ročně 150 000 přistěhovaleckých víz vycházejících z kvót přidělených zemím proporcionálně podle jejich příspěvku k populaci USA v roce 1890. Podle toho přicházelo 85 procent přistěhovalců z Evropy. Kvóty byly založeny na místě narození, nikoli na státní příslušnosti nebo místě pobytu. V roce 1937, když se Paula rozhodla dostat rodinu ze země, bylo nacistické Německo dosud otevřené myšlence židovské emigrace, ale roční kvóta 27 270 Němců a Rakušanů, kteří mohli vstoupit do Spojených států, se rychle naplnila.

Paule bylo řečeno, že vzhledem k emigračním císlům by se rodina musela zapsat na čekací seznam na americká víza, ale mohlo by se stát, že by se nedostali do Ameriky před rokem 1940 nebo 1941. Potíž byla také v tom najít někoho, kdo by podepsal místopřísežné prohlášení o podpoře pro vdovu s třemi dětmi. Žádný z příbuzných, kteří se dostali do Ameriky, na tom nebyl tak dobře, aby převzal za rodinu finanční odpovědnost.

Zoufalá Paula se rozhodla dostat do bezpečí děti, i kdyby to mělo znamenat něco nepředstavitelného: poslat každé dítě samotné do jiné cizí země. Od nejstaršího syna se v židovské tradici očekávalo, že ponese rodinné jméno, což znamenalo, že Manfred odjede první. Informace o emigraci se mezi židovskými obcemi volně šířily a Paula se doslechla o Hebrejské společnosti napomáhající přistěhovalectví (HIAS – Hebrew Immigrant Aid Society), organizaci se sídlem ve Spojených státech, která pomáhala dětem pod šestnáct let bez doprovodu dostat se z Německa. Kvůli vzrůstající poptávce a v zájmu spravedlnosti přijímala společnost pouze jedno dítě na rodinu. Když Martina zapsali, nechybělo mu mnoho do čtrnácti let.

Následovala záplava papírů: pět kopií jeho žádosti o vízum; dvě kopie rodného listu; potvrzení o bezúhonnosti od německých úřadů (což bylo pro Židy stále obtížnější od nacistických úřadů získat a nakonec bylo z amerických imigračních požadavků vyškrtáno); osvědčení o dobrém zdravotním stavu od lékaře; dokumenty podepsané HIASEm, jakož i Paulinou sestrou Minnou a jejím manželem Morrisem Rosenbuschem, kteří opustili Německo v roce 1936 a žili

v South Side v Chicagu. Ti souhlasili, že Manfreda, který uměl trochu anglicky, vezmou k sobě domů.

V červnu 1938 dorazilo Manfredovo americké vízum a odjezd byl stanoven na začátek července. Měl odjet vlakem do Hamburku, tam se s ním měl setkat doprovod z HIASu a on se měl připojit k ostatním německým židovským dětem na palubě zaoceánského parníku, který ho měl převézt přes Atlantik do Ameriky.

Součástí Manfredovy bolestné anabáze kolem loučení byla jeho pětadvacetikilometrová cesta na kole k návštěvě babiččina bratra. Manfred se domníval, že by to mohlo být naposledy, co se navzájem uvidí, a zdálo se, že jeho starý prastrýc jeho pocity sdílí. Když se loučili, sáhl starý pán do kapsy a vyndal zmačkanou americkou desetidolarovku, pečlivě ji uhladil a podal ji chlapci. „Pro lehčí start do nového života v Americe,“ řekl.

Paula byla upozorněna, že si Manfred s sebou může vzít jen velmi malé množství hotovosti, proto mu bankovku zašila do manžety jednoho páru kalhot. Jiné židovské rodiny, které v minulosti poslaly své milované za hranice, jí poradily další možnost. Koupila dvě čočky fotoaparátu Leica po sedmdesáti pěti dolarech a každou z nich uložila do plechovky od tělového pudru a pokryla mastkem. Vsunula plechovky pod složené prádlo v Manfredově ložním kufří, který předem odeslali na loď do Hamburku. Synovi poradila, aby čočky v Americe prodal, až bude potřebovat peníze.

Časně ráno v den odjezdu se Manfred rozloučil se sestrou, bratrem a ostatními příbuznými, kteří ho přišli vyprovodit. Obzvláště těžké bylo opustit mladšího bratra Herberta, který Manfreda zbožňoval, jak už k tomu mladší bratři tíhnou. Dokonce si byli podobní; Herbert, i když byl o hlavu menší, měl stejně otevřený a příjemný vzhled jako Manfred.

Herbert vždycky následoval svého staršího bratra jako stín a chtěl mít totéž co Manfred a dělat totéž co on: „*ich auch*“ (já také) byla obvyklá fráze. Jako mladší partner při práci i hře Herbert vždy rád pomohl při domácích pracích a čemkoli jiném, aby získal pozornost svého staršího bratra a potěšil ho.

Manfred vydržel v dlouhém těsném objetí své babičky, neboť chápal, že je pravděpodobně jejich poslední. Pak se vyvinul a přitom stále cítil na lících její usazené polibky, i poté, když se ohlédl a viděl, jak smutně mává oběma rukama na rozloučenou.

Spolu s matkou odjeli na kolech na nádraží v Halsdorfu, kde nasedli do vlaku k patnáctikilometrové cestě do Kirchhainu. Po příjezdu koupila Paula svému nejstaršímu synovi jednosměrný lístek do Hamburku. Podala mu složený bílý kapesník a prošla s ním poslední pokyny: nevyndávat kapesník před příjezdem do Hamburku, pak ho vytáhnout a držet ho v levé ruce. Na nástupišti uvidí paní s bílým kapesníkem v levé ruce. Ta bude jeho doprovod a zavede ho na místo, kde se shromažďují ostatní děti, aby se nalodily.

Když matka s pokyny skončila, rozplakala se. Políbila Manfreda a pevně ho objala. Už dřív mu řekla, že je moc ráda a že se jí ulevilo, že se dostane z Německa a že bude brzy v bezpečí v Americe. Ale Manfred i ve čtrnácti letech chápal, že to, co jeho matka dělala, bylo v krutém protikladu k jejím nejzákladnějším instinktům a k povaze a touze každé židovské matky, kterou znal: milovat své děti, chránit je a pečovat o ně.

„*Auf Wiedersehen, Mutti*,“ řekl při loučení s větší lehkostí, než jakou pociťoval. Po tolika srdcervoucích rozloučeních se právě tohoto obával nejvíc. Nechtěl před ní odkrýt svou největší obavu, která v něm neustále hlodala od chvíle, kdy se dověděl o svém nadcházejícím stěhování do Ameriky.

Poslední slova, která k němu pronesla, „chovej se klidně a nepřítahuj na sebe pozornost,“ ho doprovázela po celou jeho cestu po železnici i při plavbě do Ameriky. Nastoupil do kupé a našel si místo u okna. S matkou si mávali, když se vlak rozjel z nádraží. Ted' viděl, že vzlyká, stojí sama na perónu. Vlak nabral rychlost, matka byla stále menší a menší, až už nedokázal její postavu rozeznat.

Manfred Steinfeld se nesmírně bál, že už ji nikdy neuvidí.

Poslat svého nejstaršího syna samotného pryč, za oceán, do cizí země žít u jiných lidí, bylo pro Paulu Steinfeldovou trýznivé rozhodnutí. Ted' se modlila, aby mu toto stěhování zachránilo život a zajistilo

mu budoucnost, i kdyby už nikdy neměla spatřit jeho milou tvář. S těžkým srdcem se vrátila domů do Josbachu a začala plánovat, jak zachránit své zbývající dvě děti.

V roce 1932, kdy ho jeho vloni ovdovělý otec Arthur umístil v sirotčinci Barucha Auerbacha pro židovské dívky a chlapce v Berlíně, bylo Stephanu Lewymu sedm let. Stephanova matka Gertrude byla už několik let invalidní a nějakou dobu po její smrti se Arthur dokázal postarat o syna s pomocí ženy, kterou si najal na vedení domácnosti.

Matka chlapci nesmírně chyběla. V jeho životě představovala něžnou a ušlechtilou bytost. Když udělal něco dobře, byla to matka, kdo ho objal, políbil a pochválil, zatímco otec mu naplácal za přestupky. Jednou ze Stephanových nejstarších vzpomínek bylo, jak jeho matka žehná o pátečním večeru nad svíčkami šabatu před zvláštním jídlem, které připravila. Ale měl i mnoho dalších vzpomínek z doby, kdy byla upoutaná na lůžko kvůli slabému srdci. Oba měli rádi chvíle, kdy mu četla a on se k ní přitulil. Stephan rovněž ochotně vykonával to, co jeho matka nebyla schopná dělat sama.

Tři měsíce po Gertrudině smrti její mladší bratr Ewald nesplatil včas vysokou půjčku, za niž se Arthur, majitel prodejny tabáku, zaručil, navzdory radě své ženy. Při úhradě dluhu přišel Arthur o rodinné úspory a dokonce i o nábytek ze své domácnosti a Stephan vsedě na parapetu přihlížel, jak ho speditéři odnášejí.

Arthur už si dál nemohl dovolit najímat tu ženu, aby se starala o Stephana, zatímco byl sám v práci, a nikdo z Gertrudiných příbuzných nebyl ochotný či schopný s malým chlapcem pomoci. Arthurovi rodiče a jeho sourozenci všichni zemřeli v roce 1902 na jakousi nákazu a on jako jediný v devíti letech přežil celou rodinu. Jedna židovská organizace převezla vyděšeného Arthura do Auerbachova sirotčince, kde zůstal do šestnácti let. V roce 1914 byl Arthur odveden do německé armády, zúčastnil se bojů na západní frontě včetně druhé bitvy u Yper v Belgii, v níž Němci poprvé v dějinách masově použili útoky jedovatým plynem, který zabil tisíce lidí.



Stephan Lewy se svou matkou Gertrude, krátce před její smrtí v roce 1931. (*Rodinná fotografie*)

Poté, co byl Arthur po vyhlášení příměří demobilizován, pozval ho jeho kamarád z armády na večírek. Tam seděl vedle okouzlující mladé ženy oděné ve světle šedém šifonu; jak později vyprávěl přátelům, zamiloval se do Gertrude mezi polévkou a jablkovým závinem. O několik měsíců později se vzali.

Gertrudě ještě nebylo třicet, když přestála málem osudný záchvat revmatické horečky, po níž jí zůstalo poškozené srdce. Doktor ji varoval, že strasti porodu by ohrozily její život, a Gertrude a Arthur se dohodli, že nebudou mít děti. Ale do roka otěhotněla. Doktor zopakoval hrozivý výrok a nabídl jí ukončení těhotenství.

„Já si tohle dítě nechám,“ řekla doktorovi a svému ustaranému manželovi. „A oba to přežijeme.“

Na konci jejího života Stephan viděl, že jeho matka stále slábne, ale i ve chvíli, kdy byla naposledy hospitalizována, byl příliš mladý, než aby vážně uvažoval o tom, že by mohla doopravdy zemřít a navždy ho opustit.

Byl se svým otcem a balil krabice vzadu v obchodě s tabákem, když zavolali z nemocnice. Otec zavěsil sluchátko a ztěžka řekl: „Odešla, synu. Tvoje matka je mrtvá.“

Seděli spolu na dřevěné bedně a plakali. Bylo to poprvé, kdy Stephan viděl svého strohého otce projevit jakékoli emoce.

„Teď jsme úplně sami,“ řekl s pláčem Arthur. Ale ujistil svého syna, že to bude dobré, protože mají jeden druhého.

Pak přišla ta nesplacená půjčka, výběřčí účtů a stěhováci nábytku. Arthur přišel o svůj byt se dvěma ložnicemi v centru Berlína; mohl si teď dovolit jen skrovně zařízený pokoj s možností používat kuchyni a koupelnu.

Arthur si posadil syna k rozhovoru a řekl svým nejvážnějším tónem: „Vzpomínáš si, jak jsem ti vyprávěl o místě, kde jsem vyrůstal?“

Stephan přikývl.

„Jsi hodný chlapec a já to nedělám proto, abych tě potrestal. Ale pro tvoje vlastní dobro jsem se rozhodl poslat tě do toho sirotčince.“

„Ale, táto, říkal jsi, že to bude dobré, protože máme jeden druhého.“

„O tom se nebude diskutovat,“ řekl otec. Nenechal se odradit sentimentem nebo emocemi. „Já to místo dobře znám. Jsem si jistý, že tam budeš mít dobrou péči a dohled.“

O několik dní později vzal otec Stephana do Auerbachova sirotčince. Na dvoupatrové stavbě ve vyumělkovaném stylu na Schönhauser

Allee 162 se pnula spirálovitá věž; stavba byla dokončena koncem 18. století, sloužila jako pivovar a dosud byla provlhlá. Stephan čekal v dlouhé chodbě, zatímco jeho otec zašel do kanceláře.

Když se otec znovu objevil, viděl Stephan, že nemá chuť na dlouhé loučení. Řekl, že návštěvní dny jsou v neděli, sklonil se a krátce chlapce objal, pak se vztyčil a potřásl mu rukou.

Stephan s prudce bijícím srdcem zůstal na chodbě.

Brzy se objevil starší chlapec a odvedl ho do chlapecké ložnice, kde si Stephan vybalil svůj kufrík. Té noci si zakryl tvář poduškou, aby ho nikdo neslyšel plakat. Když se druhého dne ráno probudil zvukem řinčícího zvonku, byla poduška provlhlá slzami.

V sirotčinci žila stovka dětí, výhradně židovských. Většina z nich neměla rodiče, i když tam byly i takové jako Stephan, jejichž osamělý rodič je nebyl schopen z nejrůznějších příčin vychovávat.

Během týdne chodily děti do státní školy, ale jinak zůstávaly v sirotčinci. Existovalo mnoho pravidel, a pokud se dobře chovaly a měly místní příbuzné, mohly je o nedělích navštěvovat, ale do šesti večer musely být zpátky. Stephanovi pomohla výchova v domě přísného otce přizpůsobit se autoritářské atmosféře.

Přišlo jaro 1933; k moci se dostal Hitler a sirotčinec, podobně jako zbytek země, byl rozrušen zprávami o politických událostech a nových antisemitských zákonech. Nacisté zakazovali Židům zastávat veřejné funkce a uzavřeli pro ně řadu profesí nejen ve státní službě, ale i v rozhlase, tisku, učitelském povolání a divadelním umění.

„Stephane,“ oslovil ho jeden přítel, „až vyrosteme, nic už tu pro nás nezbude.“

Když se Stephan dověděl o bojkotu obchodů patřících Židům, bál se o svého otce. Bude schopný svůj obchod udržet? Věděl, že jeho otec se označoval za socialistu. Ačkoliv Stephan nevěděl, co to znamená – bylo mu teprve osm – starší chlapci, kteří četli noviny, mu řekli, že socialisté patří k lidem, které nacisté zatýkají.

Zanedlouho předvolali Stephana do kanceláře ředitele. Muž se zasmušilou tváří sedící za stolem řekl: „Musím ti s politováním říct, že až do dalšího rozhodnutí nebudeš smět chodit o nedělích domů.“



Sedmiletý Stephan Lewy na dvoře židovského sirotčince Barucha Auerbacha v Berlíně, 1932. (*U.S. Holocaust Memorial Museum*)

„Ale – co jsem provedl?“

„Požádal o to tvůj otec.“

Zmatený Stephan s pláčem vyšel z kanceláře. Co udělal, že ho kvůli tomu jeho otec nechce vidět? Nejdřív mu zemřela matka a teď tohle. Byl ve světě sám, neměl nikoho, kdo by ho miloval. Jeho zraněné city se brzy proměnily v hněv proti Arthurovi, o němž věřil, že ho úplně opustil.

Míjely měsíce. Otec se neozýval a Stephanovi se o něm nic nedoneslo. Potom mu matka jednoho z jeho přátel ze sirotčince, která brávala Stephana spolu se svým synem k nedělním návštěvám, řekla pravdu. Nacisté jeho otce zatkli a drželi ho v koncentračním táboře. Úředníci sirotčince se ho před tou strašnou zprávou snažili ochránit, jenže ona byla přesvědčená, že chlapec by měl vědět, proč nemůže otce vidět.

Arthur Lewy byl poslán do koncentračního tábora Oranienburg, což bylo jedno z prvních zadržovacích zařízení, jež nacisté zřídili po svém příchodu k moci. Bylo umístěno v městečku Oranienburg poblíž Berlína a jeho původním účelem bylo zadržovat Hitlerovy politické odpůrce z oblasti. V roce 1933 bylo plné sociálních demokratů, socialistů a komunistů, spolu s dalšími označenými jako „nežádoucí“. SS převzala tábor v polovině roku 1934 a ve dne často vyváděla vězně ve vězeňských uniformách na nucené práce.

Arthura propustili z Oranienburgu v roce 1935 poté, co utrpěl infarkt, a byl přijat do židovské nemocnice v Berlíně. Krátce po propuštění přišel do sirotčince navštívit syna. Tentokrát při setkání Stephana pevně objal a zlíbal ho na obě líce. Stáli přitom ve stejné chodbě, kde se otec se synem přede dvěma lety rozloučili. Stephan byl sice radostí bez sebe, že vidí svého otce, ale jeho zjev byl hluboce znepokojivý. Arthurovi chyběla většina zubů a jeho kdysi pevné tělo bylo seschlé.

Za jeho nepřítomnosti převzal vedení jeho obchodu s tabákem jeden přítel, řekl Arthur Stephanovi, ale nové zákony ztěžovaly Židům vlastnit obchod. Byl na něj vyvíjen nátlak, aby ho prodal za nízkou

cenu nežidovskému zájemci. „Lidé těží ze situace,“ stěžoval si. Ted' už zase bydlel na ubytovně.

Při rozhovoru nemohl Stephan uvěřit, jak se jeho otec změnil. Nejen tělesně, ale i chováním vůči němu, v němž ted' bylo více něhy než přísnosti.

I Stephan se změnil. V ústavním prostředí Auerbachova sirotčince se z malého chlapce, který se vždycky snažil zavděčit, stal velký nezbeda. Jen zřídka byl přistižen při nějaké lumpárně, jako třeba když vedl chlapce přes světlíky, aby špehovali děvčata při sprchování. Ovšem většinou Stephan dodržoval pravidla. Také se dobře učil.

Za odměnu se počátkem roku, krátce po bar micva, stal šamesem, což znamenalo, že zodpovídal za otvírání synagogy v horním patře sirotčince, která sloužila i místní židovské obci. Každé ráno Stephan připravil svitky tóry k dennímu čtení a zapnul elektrické varhany, aby se zahřály. Starší chlapci v sirotčinci navštěvovali bohoslužby třikrát denně. Učili se je i vést a studovali hebrejštinu, aby mohli číst svaté texty. Obklopení svým náboženstvím žili v Auerbachově sirotčinci v duchu judaismu – ve Stephanově případě plněji než doma.

Škola byla v sousedství a chodili do ní židovští i nežidovští žáci. Chlapci a dívky do oddělených tříd. Jednoho dne vstoupila do Stephanovy třídy skupina dospělých: zdravotní sestra, lékař, policista a nacistický funkcionář, všichni v příslušných uniformách. Funkcionář oznámil, že budou provádět „árijská měření“ a přikázal všem Židům – bylo jich ve třídě deset nebo dvanáct – aby si stoupli do kouta. Zbývajících čtyřicet chlapců vytvořilo spolu s dospělými široký kruh. Jeden po druhém předstupovali, aby doktor mohl použít mechanickou pomůcku ke změření velikosti a tvaru jejich lebky. Doktor prováděl i jiná měření, jako třeba vzdálenosti mezi ušima, délky obočí a nosu, a vykřikoval čísla na sestru, která je zapisovala do knihy. Používali tabulku s barevnými vzorky, aby zdokumentovali odpovídající barvu pleti, očí a vlasů každého chlapce.

Stephana a ostatních židů v koutě si nevšímalí.

Na podzim roku 1938 se Stephanův otec znovu oženil. Jeho novou ženou se stala Johanna Arzťová a Stephan sehrál roli v tom, jak se

dvojice seznámila: Johanna byla sestrou oné ženy, která brala Stephana se svým synem k sobě domů na neděli, zatímco byl jeho otec v koncentračním táboře. Po Arthurově propuštění z Oranienburgu přišli k Arztoovým několikrát v neděli na večeři a právě během nich se Arthur a Johanna seznámili.

Stefan toužící po mateřské lásce k Johanně rychle přilnul. Byla to pečlivá a laskavá židovská žena podobně jako jeho matka. Brzy mu byla blízká a říkal jí bez zábran *Mutter*.

To už Arthur přišel o svůj obchod. Večer chodil klepat na dveře svých starých zákazníků a přijímal objednávky na tabák. Předával je árijskému trafikantovi, který je vyplnil, a dostával malou provizi. Johanna pracovala jako účetní. Pořád bydleli v malém pronajatém pokoji, takže Stephan zůstával v sirotčinci.

Když se jednou začátkem listopadu vracel ze školy, spatřil u novínového stánku na rohu palcový titulek:

ŽID ZABIL NĚMECKÉHO ATAŠE V PAŘÍŽI

Stephan okamžitě pochopil, že jde o významnou zprávu, a zalovil v kapse pro drobné, aby si noviny koupil.

O týden dřív bylo více než dvanáct tisíc v Polsku narozených Židů, kteří celá léta legálně sídlili v Německu, vypovězeno ze země. V jediný den byli vyhnáni ze svých domovů, převezeni na nejbližší železniční stanici a posazeni do vlaků k polským hranicím. Čtyřem tisícům byl povolen vstup do Polska, ale ostatním byl odepřen a oclili se v naprosté nejistotě, v pasti na pustých hranicích mezi oběma zeměmi. Týden strávili v dešti a zimě, snášeli nedostatek slušného jídla a přístřeší. Pak, 7. listopadu, Herschel Grynszpan, sedmnáctiletý mladík žijící v Paříži, syn dvojice polských Židů, kteří byli vyvezeni na polskou hranici, vkráčel na velvyslanectví Třetí říše a postřelil zmíněného diplomata. Chtěl se pomstít nacistům za to, jak zacházejí s Židy a v první řadě s jeho rodinou.

Hitler a Joseph Goebbels, jeho ministr propagandy, se tehdy veselili na každoroční oslavě mnichovského pivního puče, která připomínala Hitlerův první pokus o uchopení moci v roce 1923. Během

několika hodin po obdržení zprávy připravili reakci. Na tuto vraždu se dívali – nacistická propaganda ji nazvala „první výstřel židovské války“ – jako na příležitost k rozpoutání dlouho plánované násilné akce proti Židům. Později téhož dne Goebbels předestřel divoce aplaudujícím stranickým pohlavárům celostátní pogrom, který se stane známým jako Křišťálová noc.

Od půlnoci začaly z ústředí gestapa v Berlíně odcházet dálnopisy vojenským a policejním jednotkám v celé zemi, které nařizovaly organizování protizidovských demonstrací v městech, městečkách a vesnicích po celém Německu, nabádaly k ničení synagog a dalšího židovského majetku a zmocňovaly k masovému zatýkání Židů.

Následujícího dne v Berlíně zaplnily ulice rozhněvané davy skandující „Pryč se Židy!“ Nacistické gangy – mnozí z účastníků v uniformách s hnědými košilemi SA nebo nacisté v civilu – ozbrojení pistolemi, noži, hevery a cihlami napadali bez výběru židovské muže, prováděli rozsáhlé zatýkání, plenili a zapalovali synagogy, židovské domy a obchody. Hasiči nečinně postávali a přihlíželi, jak budovy hoří.

Časně zrána vtrhla skupina uniformovaných nacistů do Auerbachova sirotčince, odvedla personál, všechen židovský, do vazby. Vešli do ložnic v přízemí budovy ve tvaru U – jedno křídlo pro chlapce, druhé pro dívky – shromáždili děti a nahnali je všechny nahoru do synagogy. Potah kryjící *bimah* – zvýšené pódium, z něhož byla předčítána tóra – byl stržen. Posvátná schránka, v níž se uchovávaly svitky tóry, byla stržená ze zdi a byly zničeny i další symboly.

Vyděšení chlapci a dívky zaplnili lavice, postavili se podél stěn a čekali, jaké strašné věci pro ně nacisté přichystali. Ale nacisté jednoduše ze synagogy odešli a zanechali v ní polekané děti, které si vyměňovaly zmatené pohledy.

O chvíli později zaslechl Stephan řinčení klíčů a zvuk dveří zamykaných zvenčí. Pak ucítil plyn. Věčné světlo (*ner tamid*) umístěné před schránkou a symbolizující stálou přítomnost Boha bylo roztrženo, přívod plynu, který vedl k plamínku, byl přerušen. Přerušným přívodem proudil do synagogy plné děti plyn. Pokud ze svého vězení neuniknou, a to rychle, všichni zemřou.

Někteří ze starších chlapců se zoufale pokoušeli vylomit těžké dveře, ale ty nepovolovaly. Když si děti uvědomily, že se ven nedostanou, jejich strach se změnil v paniku. Mnohé z nich začaly s pláčem a křikem kašlat a dusit se.

Jeden ze starších chlapců popadl židli a začal jí tlouct do krásných oken. Stephan a pár dalších chlapců se k němu přidali a společně dokázali rozbít několik vysokých tabulí. Otvory vpustily dovnitř čerstvý vzduch a plyn se začal rozptylovat. Děti zůstaly zamčené uvnitř synagogy po zbytek dne, dokud je nepřišel vypustit ustaraný policista ze čtvrti.

O dva dny později personál sirotčince poslal děti do školy. Ti členové personálu, kteří byli propuštěni z vazby, se podle všeho snažili vnést do dětských životů trochu normálnosti. „Vezměte si obědy a jděte do školy,“ řekli sirotkům. „Život jde dál.“

To, co Stephan viděl během oněch tří kilometrů, ho provázelo po zbytek jeho života. Z budov zbyly vypálené skořepiny; obchody byly vypleněné; na ulicích ležely zmačkané svitky tóry a modlicí šály. Na rozích a střeších patrolovali ozbrojení nacisté. Židovští muži, přinucení zametat před svými zničenými obchody a domovy, byli při práci terčem ran a pošklebků.

Krátce poté, co Stephan a další chlapci ze sirotčince dorazili do školy a zaujali svá místa ve třídě, vstoupil dovnitř uniformovaný nacist, aby děti poučil o „míchání naší čisté árijské rasy“. Oznámil, že židovské děti už dál nemůžou docházet do základních škol „árijského státu“. „Musíte ze školy okamžitě odejít,“ řekl.

Stephan a ostatní židovští žáci byli zmatení, ale neodvážili se klást otázky, tiše si sebrali své věci a odešli. Zpátky v sirotčinci, už byl personál také informován o nové politice. Brzy byla jedna budova na Kaiserstrasse – asi čtyřicet minut chůze od sirotčince centrem Berlína – určena jako čistě židovská škola.

V té době si už děti dobře uvědomovaly, že kdykoli se odváží ven, obklopuje je antisemitismus. V hlavním městě Německa se mu nedalo nijak uniknout: sledoval je do jejich nové školy. Skoro každé odpoledne museli žáci čelit uniformovaným chlapcům z Hitlerovy mládeže,

kteří stáli v třicet metrů dlouhých řadách po obou stranách chodníku. Mávali nad hlavou koženými opasky a švihali žáky – kteří byli nuceni proběhnout uličkou mezi nimi – konci s přezkou jako dobytek. Policisté postávali a přihlíželi, ale nic nedělali, zastavovali pouze Židy, kteří se pokoušeli bránit.

Třináctiletý Stephan pochopil, že se jeho život změnil. Toto vědomí se upevnilo, když přišel příští neděli domů a vyprávěl otci o noci hrůzy v sirotčinci a dalších úděsných věcech, které viděl. Nedělo se to jen v Berlíně, řekl mu otec tichým nervózním šeptem, ale v celém Německu. Třebaže židovským novinám a časopisům bylo zakázáno publikovat, slyšel, že byly zničeny stovky synagog. Tisíce Židů byly nahnány do koncentračních táborů.

Onehdy v noci ho přišli sebrat dva agenti gestapa, řekl Arthur, v době, kdy byl venku přijímat objednávky na tabák od svých zákazníků. Židovské muže bez důvodu zatýkali v jejich domovech, vysvětloval; nacisté se objevovali pozdě v noci, kdy se domnívali, že lidé budou v posteli. Když přišli pro Arthura, Johanna jim řekla, že neví, kdy se muž vrátí. Čekali hodinu a pak odešli. Kdy se ti chlapi vrátí? Arthur už se bál zůstat doma, navečer začal vycházet a většinu noci prochodil po ulicích. On a Johanna si vymysleli znamení. Jestliže muži čekali uvnitř, položila do okna klec s papoušky a Arthur chodil dál po venku. Pokud klec neviděl, bylo bezpečné jít domů.

Rozhodli se, že nadešel čas dostat se z Německa, řekl Arthur synovi. Johanna měla vzdáleného bratrance, který žil v Bostonu. Třebaže se nikdy nesetkali, už mu napsala, aby zjistila, jestli by byl schopen podpořit je tři při příjezdu do Ameriky. Stephanův otec vysvětlil, že budou podávat žádosti o víza ministerstvu zahraničních věcí USA. Židé dosud mohli z Německa odcházet, pokud si s sebou nebrali žádné peníze nebo jiné jmění. Ale dveře emigrace se mohly každou chvíli přibouchnout; mohla se změnit i americká politika. Navíc k těmto nejistotám zavedla německá vláda nedávno pro civilisty přídělky masa, kávy a másla. Z toho Arthur usoudil, že je na spadnutí totální válka. Obával se, že pokud neodjedou brzy, už se snad nikdy ven nedostanou.

Částí procesu vydávání víz byla návštěva na konzulátu USA kvůli lékařským prohlídkám, aby se zajistilo, že žadatelé nejsou přenašeči nakažlivých nemocí a i jinak jsou zdraví. Johanna a Stephan prošli, ale Arthura vyrozuměli, že není způsobilý kvůli vysokému krevnímu tlaku. Měl brát léky a změnit životosprávu a pokusit se podat žádost znovu, jenže to bude nějakou dobu trvat.

Arthur a Johanna tu zprávu Stephanovi sdělili při jeho příští nedělní návštěvě. I když byl zklamaný, když slyšel, že z Německa hned tak neodjedou, pomyšlení, že nebudou všichni spolu, bylo ještě horší. Hodně přemýšlel o tom, jaké by to bylo být znovu součástí rodiny, žít doma s rodiči místo v sirotčinci. Emigrace do Spojených států nabízela víc než jen bezpečí – byla to šance žít konečně znovu pod stejnou střechou s rodiči.

„Víš, jak nám záleží na tvém bezpečí?“ zeptala se Johanna.

Ano, to Stephan věděl.

„Zůstávat v Německu je pro Židy stále nebezpečnější,“ prohlásil Arthur. On a Johanna se rozhodli, že pošlou Stephana pryč ze země napřed. „Využijeme plánu, který nám nabídli v sirotčinci,“ řekl.

„Co je to za plán?“ zeptal se Stephan.

Otec mu vysvětlil, že evropské země jako Anglie, Dánsko, Holandsko a Francie přijímají židovské děti bez doprovodu jako uprchlíky. Dověděl se od správců Auerbachova sirotčince, že podnikají kroky, aby poslali děti do Paříže, kde se o ně postará židovská záchranná organizace. Stephana už zapsal. „Ve Francii to pro tebe bude bezpečnější,“ řekl otec.

„Odejít z Německa bez vás?“

Stephan si uvědomil, že jeho sen o spojení s rodiči se zhroutil.

Otec slíbil, že se k němu ve Francii co nejdříve připojí, nebo možná v Americe. „Uvidíme. Budeme si psát.“

Čtvrtého července 1939 vzali Arthur a Johanna Stephana na rozlehlé Anhalter Bahnhof (Anhaltské nádraží). Sešli se tam v jednom koutě se skupinou asi čtyřiceti chlapců a jejich průvodců. Asi tucet z těch chlapců znal Stephan ze sirotčince. Když se příbuzní loučili, mnozí z mladších chlapců se smáli, žertovali mezi sebou o velkém

dobrodružství, které je brzy čeká. Stephan si uvědomoval dopady cesty a zůstával zticha.

Nikdo z přítomných dospělých, ani Arthur a Johanna, neodhalil svým dětem jakékoli zlé tušení, že by se už nemuseli shledat. Ovšem jak se situace v Německu každým dnem zhoršovala, věděli dospělí, že taková možnost existuje. Arthur musel podepsat jakýsi dokument převádějící zákonnou odpovědnost za Stephanovo blaho na tuto záchrannou organizaci až do jeho osmnácti let. Dokonce i bez svolení rodičů měla organizace právo převést Stephana na místo, které bude považovat za bezpečné.

Ve chvíli, kdy se skupina vydala k nástupišti, zaslechl Stephan, jak na něj otec volá: „Ať se mi slušně chováš.“

Když vlak vyjel z nádraží, přešel Stephan dozadu do posledního vagonu a pohlédl zamrzlým oknem na Berlín, který mizel v dáli. Prstem nakreslil na orosené okenní sklo tři X. Trojitě X byl obecně známý německý symbol nevole. Zanechával ho například zákazník na účtu v restauraci po špatném jídle a znamenalo to, že už se nevrátí.

Stephan byl Němec, ale byl zároveň i Žid. A po tom, co již ve svém mladém životě zažil, se už do Německa nikdy nechtěl vrátit.